

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμερικῆς — Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — Χ. Τζωρτζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδορακόπουλος Καθ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1935

ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΔΙΑ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΝ ΘΕΜΕΛΙΩΣΙΝ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

Υ Π Ο
Ν. Ι. Τ Ο Υ Λ

ΜΕΛΕΤΗ Ι

ΤΙ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΗΘΙΚΟΝ ¹⁾
ΑΙ ΣΥΜΠΛΟΚΑΙ ΤΟΥ ΗΘΙΚΟΥ

Ἡ παροῦσα μελέτη περιλαμβάνει μίαν ἐπιλογὴν ἠθικῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια προϋποθέτουν μίαν ὀπωσδήποτε εὐρύτεραν διερεύνησιν τῆς ὅλης περιοχῆς τοῦ ἠθικοῦ ὄντος. Τοῦτο δὲν δύναται νὰ μελετηθῆ μονοπλεύρως καὶ μεμονωμένως λόγῳ τῆς ἀμέσου αὐτοῦ σχέσεως πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὰς ἐν αὐτῇ ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματος ἐν γένει· ὡς ἐκ τούτου δέον νὰ ἐννοηθῆ ἅφ' ἑνὸς μὲν ἐξαρτώμενον ἐκ τοῦ συστηματικοῦ ὅλου τῆς φιλοσοφίας τοῦ πνεύματος, ἅφ' ἑτέρου δὲ συνυφασμένον πρὸς τὰς ἀντικειμενικὰς τούτου μορφάς: τὴν ἱστορίαν, τὴν καλλιέργειαν, τὸ δίκαιον, καὶ συσχετιζόμενον πρὸς τὰ δεδομένα τῆς κοινωνιολογίας, τῆς βιολογίας καὶ τῆς ψυχολογίας. Περιορίζοντες τὸ πλάτος μιᾶς τοιαύτης ἐκτεταμένης καὶ ἀπεράντου ἐρεῦνης θὰ μελετήσωμεν μόνον ὠρισμένα προβλήματα τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, ἀρκούμενοι νὰ ὑποδεικνύωμεν, ὡς ἐὰν παρηκολουθούσαμεν τὸ ῥεῦμα ἑνὸς ποταμοῦ, τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζόμενας διακλαδώσεις καὶ ἐκβολὰς του.

1) Λέγομεν «τὸ ἠθικόν» ἀντὶ «ἡ ἠθική» διὰ νὰ διακρίνωμεν ἀπ' ἀλλήλων δύο ὅλως διαφόρους ἐννοίας. Ἡ ἠθική, ὡς εὐρίσκεται διατυπωμένη εἰς τὰ βιβλία ἢ ζῆ εἰς τὴν παράδοσιν ἑνὸς λαοῦ, μιᾶς κοινωνίας καὶ μιᾶς οἰκογενείας ἀκόμη, εἶναι πάντοτε ἐν περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον συστηματικὸν σύνολον πρακτικῶν κανόνων καὶ ὁδηγιῶν, τὸ ὅποιον στηρίζεται κυρίως ἐπὶ τῆς παραδόσεως καὶ τῆς συνηθείας καὶ εὐρίσκει δι' αὐτῶν τὴν κύρωσίν του. Μὲ τὸ «ἠθικόν» τούναντίον ἐννοοῦμεν τὴν ἀρχὴν ἐκείνην, ἡ ὅποια εὐρίσκειται ὀπισθεν πάσης συγκεκριμένης ἠθικῆς καὶ ἡ ὅποια ἀρχὴ δέον νὰ θεωρεῖται ὡς ἡ δυνατότης καὶ ἡ προϋπόθεσις, ὡς ἡ πηγὴ πάσης αὐθορμήτου ἠθικῆς ἐκδηλώσεως, ὡς ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένη.

Ἡ ἀπόλυτος ἀπομόνωσις τοῦ ἠθικοῦ οὔτε ἐφικτὴ εἶναι, ἀλλ' οὔτε ἐπιθυμητή· ἐν τούτοις ἡ τοιαύτη προσπάθεια ἀποβαίνει ἀναγκαῖον βῆμα πρὸς κἀθαρσιν τῆς ἐννοίας αὐτοῦ ἐκ τῶν μορφῶν, μεθ' ὧν συμπλέκεται ἐν τῇ πραγματικότητι. Ἐὰν δὲν ἐπεχειροῦμεν τὴν κἀθαρσιν ταύτην, τὰ πράγματα θὰ ἔμενον, ὡς τὰ ἀντιλαμβανόμεθα συγκεχυμένως διὰ τῶν ἐμπειρικῶν μας παρατηρήσεων· ἡ δὲ ἔρευνά μας θὰ ἀπέβαινε καθαρῶς ἐμπειρικὴ καὶ περιγραφικὴ. Θὰ ὁμοίαζε δηλαδὴ - διὰ ν' ἀναφέρωμεν ἓν παράδειγμα - πρὸς μίαν περιγραφὴν τῶν ἐμπειρικῶν ἐκδηλώσεων καὶ μορφῶν τῆς σκέψεως, χωρὶς νὰ ἐπιδιωχθῇ δι' αὐτῆς ἡ διείσδυσις εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ σκέπτεσθαι καὶ ἡ κατανόησις αὐτοῦ. Ἐὰν πάλιν ζητήσωμεν ν' ἀποφύγωμεν τὸν κίνδυνον τῆς τετριμμένης ἐπαναλήψεως καὶ τῆς ἐπιφανειακῆς περιγραφῆς, ὁ ἐπιδέξιός οὗτος χειρισμὸς δὲν θὰ μᾶς ἀπήλασσε τοῦ κινδύνου τῆς ὑπερβατικῆς μετεωρίσεως, διότι, ἵνα ἐπιμείνωμεν εἰς τὸ παράδειγμά μας, θὰ ἠδυνάμεθα μὲν καταγινομένοι μὲ τὴν λογικὴν ν' ἀνοικοδομήσωμεν αὐτὴν - καὶ ἔτι ἐμφανέστερον γίνεται τοῦτο ὡς πρὸς τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν γεωμετρίαν, - ἀνεξαρτήτως πάσης ἐμπειρίας, καθαρῶς a priori, οὐδέποτε ὁμως θὰ μᾶς ἐπετρέπετο νὰ πράξωμεν τοῦτο ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν, ἥτις, παρὰ τὸ ἀξιολογικὸν αὐτῆς a priori, ὀφείλει νὰ μὴν ἀπολέσῃ τὴν πρὸς τὴν πραγματικότητα σχέσιν της. Ἡθικὴ πέραν τῆς σχέσεως ταύτης δὲν ὑπάρχει! Ὅ,τι πέραν αὐτῆς δυνάμεθα ν' ἀναζητήσωμεν ἀποτελεῖ τὴν ἀξιολογικὴν σφαιρᾶν. Ταύτην ὀφείλομεν βεβαίως νὰ μὴ παρίδωμεν. Ὁ κόσμος τῶν ἀξιῶν εἶναι ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις διὰ τὴν πληρεστέραν θεμελίωσιν τῆς ἠθικῆς. Ἐν τούτοις ὡς θὰ ἴδωμεν - ἰδίᾳ ἐν ἐπομένῃ μας μελέτῃ - αἱ ἀξίαι ἔχουν ὄντοτητα καθαρῶς ἰδανικὴν, ἐρχόμεναι εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν πραγματικότητα, μόνον τῇ μεσολαβῇ «πραγματικῶν προσώπων». Ἐκ τῆς ὑφισταμένης τάσεως μεταξὺ τῶν ἑτερογενῶν ἀρχῶν τῶν δύο τούτων κόσμων, μιᾶς ἀξιολογικῆς καὶ μιᾶς ὄντολογικῆς - βασικῶς αἰτιολογικῆς - ἀναπηδᾷ εἰς τὸ medium τῆς προσωπικότητος ὁ σπινθὴρ τῆς ἠθικῆς ὑποχρεώσεως.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων - ἐν ὅλῃ των βεβαίως τῇ γενικότητι - θὰ ὑποχρεωθῶμεν νὰ ἐφαρμόσωμεν μέθοδον ἐρεῦνης τοιαύτην, οἷαν θὰ ἐφήρμοζε φυσιολόγος, ὅστις, ἐρευνῶν τὰς ἰδιαζούσας λειτουργίας ἑνὸς ὄργάνου, δὲν θὰ παρέβλεπε πρωτίστως νὰ παρακολουθῇ τὰς

συναρμολογικὰς αὐτοῦ σχέσεις καὶ ἀλληλοεξαρτήσεις πρὸς τὰ λοιπὰ ὄργανα καὶ τὸν ὅλον ὄργανισμόν, μέλος τοῦ ὁποίου τυγχάνει. Ὅφειλομεν λοιπὸν - καὶ ἐνταῦθα στρεφόμεθα καὶ πρὸς τοὺς εὐμενεῖς ἡμῶν ἀναγνώστας - νὰ μὴ λησιμονῶμεν ποτέ, ὅσάκις ἐν τῇ πορείᾳ τῆς μελέτης μας περιορίζωμεν καὶ ἀπομονώνωμεν, τὴν προσωρινότητα τοῦ ἔκουςιου καὶ μεθοδικοῦ μόνον ἔχοντος χαρακτῆρα τρόπου τῆς ἐρεύνης μας. Ἄτυχῶς ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις καὶ τὸ ὄργανον αὐτῆς ἢ γλῶσσα ἔχουν μόνον μίαν διάστασιν, εἰς τρόπον ὥστε ὑποχρεούμεθα πάντοτε νὰ παρουσιάζωμεν τὸ ἐν θέμα μετὰ τὸ ἄλλο, καὶ οὐχὶ - ὡς τὸ τοιοῦτον εἶναι κατορθωτὸν ἔστω καὶ ὑπὸ περιορισμοῦς ἐν τῇ μουσικῇ - συγχρόνως.

Ἡ ἀπομονώουσα μέθοδος ἔγκειται εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ὑπὸ συζήτησιν ἀντικειμένου ἀπὸ τῶν μορφῶν, μεθ' ὧν συμπλέκεται ἐν τῇ πραγματικότητι, τὰς ὁποίας, ποιούμενοι χρῆσιν κλασσικοῦ ἐκ τῆς περὶ τῆς κρίσεως διδασκαλίας εἰλημμένου ὄρου, ἀποκαλοῦμεν «συμπλοκὰς» τοῦ ἠθικοῦ. Ἡ ἀπομόνωσις τοῦ ἠθικοῦ, ἐκ τῶν μορφῶν μεθ' ὧν συμπλέκεται, ἀποτελεῖ μέθοδον βασικῶς ἀρνητικὴν: ἔγκειται δηλαδὴ εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Α ἐκ τῶν συμπλοκῶν αὐτοῦ ΑΒ, ΑΓ, ΑΒΓ ΒΑΓΔ κτλ. καὶ εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν ὅτι τὸ Α δὲν εἶναι τὸ Β, τὸ Γ, τὸ ΒΓ, τὸ Β-ΓΔ. Τὸ θετικὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἐρεύνης ταύτης, στεφομένης ὑπὸ ἐπιτυχίας, θὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Α ὡς εἰδολογικῶς διακριτέου ὄντος.

2. Τὸ ἠθικὸν εὐρίσκεται τόσον ἀρρήκτως συνυφασμένον πρὸς τὴν ζωὴν, τὸ λογικόν, τὸ σκόπιμον, τὸ ὠφέλιμον, πρὸς τὰς ἐννοίας καὶ πραγματικὰς μορφὰς τῆς τάξεως, τῆς κοινωνίας, τῆς παραδόσεως κτλ., ὥστε μετὰ δυσκολίας θὰ ἀπέμενε, μετὰ τὴν ἀπομόνωσίν του, ἴζημά τι, δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ καθαρὰ οὐσία τοῦ ἠθικοῦ. Διὰ τοῦτο διερωτᾶται τις δεδικαιολογημένως, τί εἶναι τὸ ἠθικόν, εἰὰν δὲν εἶναι τὸ λογικόν, τὸ σκόπιμον, τὸ ὠφέλιμον, εἰὰν δὲν εἶναι ἐπὶ τέλους καὶ τὸ ἔχον σχέσιν πρὸς τὴν ζωὴν, τὴν ὁμάδα, τὴν κοινωνίαν;

Ἡ ἐρώτησις αὕτη περιλαμβάνει δύο ἀπόψεις τοῦ ἠθικοῦ. Ἡ πρώτη συνταυτίζει ἀφελῶς τὸ ἠθικὸν πρὸς τὸ λογικόν, τὸ σκόπιμον κ.τ.λ., ἢ δευτέρα τὸ ἀναγνωρίζει—ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ της—ὡς ἐξάρτησιν ἄλλων μορφῶν: δὲν συνταυτίζει, ἀλλὰ συναρτᾶ. Τὸ ἐπίπεδον τῆς δευ-

τέρας ἀπόψεως εἶναι ἀπείρως ἀνώτερον τῆς πρώτης, διότι διακρίνει τοῦλάχιστον τὰ ἀντικείμενα αὐτῆς, ἐπιχειροῦσα νὰ τὰ ἐννοήσῃ ὡς προῖόν, ὡς συνάρτησιν, ὡς ἔκφρασιν ἄλλων μορφῶν, τὰς ὁποίας γνωρίζει ἢ νομίζει ὅτι γνωρίζει ἀκριβέστερον. Ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις δὲν ἱκανοποιεῖται διὰ τῆς ταυτότητος τοῦ ἠθικοῦ πρὸς ἑαυτό. Ἡ πιστοποίησις ὅτι $A = A$ φαίνεται ὡς συμπέρασμα πολὺ πενιχρά, εἰάν τὸ συμπέρασμα τοῦτο δὲν προκύψῃ τοῦλάχιστον ὡς προῖόν διαλεκτικῆς κυκλικῆς καὶ εὐρείας—πρὸ πάντων εὐρείας—κινήσεως, ἣτις κλείει τὴν τροχίαν τῆς ἐν τῷ ἀπείρῳ· δυσκόλως ὅμως γίνεται δεκτὴ ἡ ταυτότης ὡς ἀφετηρία, ὡς ἐκκίνησις. Τεθέντος εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τοῦ A ἴσου τῷ A πιστεύεται, ὅτι οὐδὲν ἐξηγήθη, οὐδὲν προσετέθη διὰ τὴν ἐρμηνείαν καὶ κατανόησιν τοῦ A . Οἱ πλείστοι θὰ προετίμων ἐν οἷονδήποτε ἀντίστοιχον ἢ ἰσοδύναμον τοῦ ἠθικοῦ, ἔστω καὶ εἰάν τοῦτο δὲν ἐπήρκει διὰ τὴν πλήρη αὐτοῦ ἐρμηνείαν· θὰ προετίμων ἀκόμη καὶ τὴν διὰ τοῦ ἔτι ἀγνωστοτέρου ἐξήγησιν τοῦ ἀγνώστου (*ignotum per ignotius*) ἀπὸ τὸ πενιχρὸν συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἠθικὸν δὲν ὑπάγεται ὑπὸ ἄλλας μορφάς, ἀνάγεται ἐπομένως μόνον εἰς ἑαυτό. Εἰς τοῦτο ἔγκειται ἡ μεγίστη σημασία τοῦ Πλάτωνος καὶ εἰς δευτέραν μοῖραν τοῦ Κάντι, ὅτι ἀμφότεροι διέγνωσαν τὴν ἰδιάζουσαν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἠθικοῦ ἐναντι τῶν ἀρχῶν τῆς φύσεως καὶ τὴν αὐτονομίαν τούτου ἐναντι πίσεως ἐμπειρίας. Καὶ ναὶ μὲν εἶναι τὸ ἠθικὸν ἐμπειρικῶς δεδομένον (συμπλοκαί), ἐν τούτοις ἡ ἐμπειρία εἶναι ἀνίκανος νὰ τὸ ἐρμηνεύσῃ, ὅταν ὑπὸ τὴν λέξιν «ἐμπειρία» ἐννοοῦμεν τὸν τρόπον ἢ τὴν μορφήν, δι' ἧν παρουσιάζεται εἰς ἡμᾶς δεδομένον τί. Ὁ τρόπος οὗτος δὲν συμπίπτει εἰσέτι μὲ τὸ νόημα τοῦ δεδομένου τούτου.²⁾ Ἐπομένως μελετῶντες τὸν τρόπον δὲν κατανοοῦμεν ἀναγκαίως καὶ τὸ νόημα. Ἡ δυνατότης μιᾶς πράξεως ἢ σκέψεως ἔχει ὡς προϋπόθεσιν φυσικούς, φυσιολογικούς, βιολογικούς καὶ ψυχολογικούς ὄρους καὶ δύναται ὡς ἐκ τούτου νὰ ἐξετασθῇ σχετικῶς πρὸς τὰς ἀντιστοιχοῦσας τῶν ὄρων τούτων μεθόδους, χωρὶς τὸ τοιοῦτον νὰ μᾶς ἐπιτρέπη νὰ διακρίνωμεν μίαν καλὴν

2) Ὅρα § 14 τῆς ἐν τῷ Ἀρχεῖφ, τεῦχος 4, ἔτος Ε, δημοσιευθείσης περισπουδάστου μελέτης τοῦ Κ. Δ. Τσάτσου «ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντι» ἐνθα σαφῶς ἀναλύεται ἡ πράξις ὡς σύνθεσις φαινομενικῶν καὶ νοητῶν στοιχείων.

πραῖξιν ἀπὸ μιᾶς κακῆς πράξεως. Διὰ τὸν φυσικόν, φυσιολόγον, βιολόγον καὶ ψυχολόγον δὲν ὑπάρχουν κατ' ἀρχὴν καλαὶ ἢ κακαὶ πράξεις. Ὁ ψυχολόγος δύναται νὰ ὁμιλήσῃ μόνον περὶ περιοριζόντων καὶ κατευθυνόντων παραγόντων, δι' ὧν φέρει κάποιαν τάξιν εἰς τὸ συνειρμικὸν χάος τοῦ εἶναι ὅμως ἀνίκανος νὰ καθορίσῃ, τί διακρίνει ἓνα οἰονδήποτε περιορίζοντα ἢ κατευθύνοντα παράγοντα ἀπὸ τοὺς ἠθικοὺς τοιούτους, εἴμῃ δὲν προσφύγῃ εἰς τὸ τέλος ἢ τὸ νόημα τῶν παραγόντων τούτων. Ἐπίσης διὰ τὸν βιολόγον δὲν ὑπάρχουν καλαὶ ἢ κακαὶ πράξεις, εἰμὴ μόνον βιολογικῶς χρήσιμοι ἢ ἐπιβλαβεῖς. Τὸ γεγονός ὅμως τοῦτο εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἄγει αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἐπιχειρήσῃ μίαν ἐρμηναίαν τοῦ ἠθικοῦ διὰ τῶν ἐννοιῶν τούτων. Ὁμοίως παραπλανᾶται ὁ κοινωνιολόγος συνταυτίζων τὸ καλὸν πρὸς τὸ ὠφέλιμον, παρ' ὅλον ὅτι ἡ πραγματικότης μᾶς παρουσιάζει πολὺ ἀντίθετον εἰκόνα: ἡ ζωὴ δηλαδὴ καὶ ὅλαι τῆς αἰ ἐκδηλώσεις ὑπηρετοῦν τὸ πνεῦμα, τὴν ἰδέαν, τὸν πολιτισμὸν καὶ οὐχὶ ταῦτα ἐκείνας.

3. Ἐὰν τὸ «εὖ πράττειν» ἀποδεικνύεται κατὰ κανόνα χρήσιμον καὶ σκόπιμον, τοῦτο δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ συνεπάγεται τὴν ἰσοπέδωσίν του πρὸς τὸ χρήσιμον καὶ σκόπιμον ἢ τὸ ὑπὸ πολλῶν ὡς ἰσοδύναμον αὐτοῦ παραδεδεγμένον συμφέρον. Καὶ ἡ λογικὴ καὶ τὰ μαθηματικὰ ἀποδεικνύονται ἐπιστῆμαι χρήσιμοι καὶ σκόπιμοι καὶ τὰ μέγιστα συμφέρουσαι. Καὶ ἂν ἀπεδεικνύετο—ὅπερ ὅμως δὲν ἀπεδείχθη εἰσέτι— ὅτι πᾶσα λογικὴ σκέψις εἶναι χρήσιμος σκέψις, ἡ τοιαύτη ἀνακάλυψις (!) δὲν ἤθελε μεταβάλλει ποτὲ «τὸ λογικὸν» εἰς «τὸ χρήσιμον», οὔτε θὰ ἤλασσε τοὺς ἰδιάζοντας νόμους τοῦς διέποντας τὴν λογικὴν σφαιρᾶν, καὶ οἵτινες τὴν διέπουν ἀνεξαρτήτως ὠφελιμιστικῶν ἀποψεων. Ἡ χρησιμότης τοῦ λογικοῦ θὰ ἀπετέλει ἀπλῆν συμπαρομαρτοῦσαν ἰδιότητα τοῦ λογικοῦ, ἣτις δὲν θὰ ἐξήντλει ποτὲ ὀλόκληρον τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ. Ὁμοίως δύναται ἴσως τὸ ἠθικὸν νὰ συνοδεύηται ὑπὸ τοῦ χρησίμου καὶ σκοπίμου. Ἴσως ὑπάρχει κάποια ἁρμονία *prae-stabilita*, κάποια συνάρτησις μὴ ἀντιστρεφομένη, εἰς τρόπον ὥστε τεθέντος τοῦ ἠθικοῦ, νὰ τίθηται, ἂν ὄχι κατὰ τρόπον ἄμεσον, ἴσως ὅμως ἀπώτερον, τὸ χρήσιμον καὶ τὸ ὠφέλιμον. Λέγομεν ὅμως «ἴσως», διὰτι περὶ αὐτοῦ δὲν ἔχομεν βεβαίαν τὴν ἀπόδειξιν. Ἡ συμπλοκὴ τοῦ ἠθικοῦ πρὸς τὸ ὠφέλιμον, ἡ ὁποία πιθανῶς χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς ἐμφα-

νίσεως τοῦ ἠθικοῦ ἐν τῷ κόσμῳ, ἢ ὁποῖα ὅμως ἔλαβε σύστασιν καὶ πως σταθεροτέραν κατὰ τοὺς τελευταίους βιομηχανικοὺς αἰῶνας, τοὺς ὁποίους διήνυσεν ἡ ἀνθρωπότης, δὲν σημαίνει τὴν ταυτότητα τοῦ ἠθικοῦ πρὸς τὸ ὠφέλιμον. Ὁ Εὐρωπαῖος—δύναται νὰ εἴπη τις—δὲν ζητεῖ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἠθικοῦ, ἀλλὰ τοῦ πρὸς τὸ ἠθικὸν προσανατολισμένου ὠφελίμου. Ἡ ἠθικὴ του προσαρμόζεται πρὸς τὸ ὠφέλιμον, τοῦτο δὲ καθοδηγεῖται «ὅσον ἔνεστιν» ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ. Τὸ ὠφέλιμον ὅμως παραμένει βασικῶς ὁ στόχος του. Ὡς ἐκ τούτου προσπίπτει εἰς τὰς περὶ τοῦ ἠθικοῦ ἐρεῦνας του πάντοτε ἐπὶ τοῦ ὠφελίμου, εἰς δὲ τὰς περὶ τοῦ ὠφελίμου ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ. Πάντα ταῦτα εἶναι συνέπειαι τῆς νοοτροπίας τοῦ Εὐρωπαίου, τῆς αἰσιοδοξίας του καὶ τῆς πίστεώς του διὰ τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος. Πολὺ διάφορον εἰκόνα μᾶς παρουσιάζει ἡ Ἀσία (καὶ περίοδοί τινες τῆς ἱστορίας) ἔνθα τὸ ἠθικὸν συνδέεται καὶ συμπλέκεται στενῶς πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ κοσμοθεωρίαν καὶ ἔνθα μία ἔρευνα περὶ τῆς ἠθικῆς θὰ μᾶς ὠδήγει πάντοτε εἰς τὴν Θρησκείαν, ἔρευνα δὲ περὶ τῆς τελευταίας εἰς τὴν ἠθικὴν, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ μετὰ τοῦ ὠφελίμου συμπλοκὴ τοῦ ἠθικοῦ ἀποτελεῖ μόνον μίαν τῶν δυνατοτήτων τῶν πιθανῶν συνθέσεων τοῦ ἠθικοῦ. Ἰδίως ὅταν τὴν θέσιν ἐντατικῶν βιωτικῶν μορφῶν καταλαμβάνουν τὰ τυποποιημένα σχήματα ἐνὸς ἐλάχιστου ἐπὶ ἀξιῶν καὶ ἰδεῶν στηριζομένου πολιτισμοῦ, ἀτροφεῖ εἰς τὰς συμπλοκὰς τὸ καθαρῶς νοηματικὸν στοιχεῖον, ἀπομένει δὲ ἢ πρὸς αὐτὸ ὀπωσδήποτε προσαρμοσθεῖσα κενὴ μορφή. Τοιοῦτοτρόπως προκύπτει ἢ ἐπὶ τοῦ ὑπολογισμοῦ, ἐπὶ τοῦ Δοῦναι καὶ Λαβεῖν, τῆς ἐμπορικῆς ἀνταλλαγῆς βασιζομένη ἠθικὴ, ἢ τὸ χρήσιμον μετὰ τοῦ ἠθικοῦ συγγέουσα. Ἀντιθέτως παρατηροῦμεν ὅτι, ὅπου ἡ ζωὴ ἐκφράζεται ἐντατικώτερον, ἐκεῖ παύουν νὰ ἰσχύουν οἱ γνώμονες οὗτοι.

Τὸ γεγονὸς ὅτι πᾶν ὅ,τι εἶναι χρήσιμον καὶ σκόπιμον δὲν εἶναι συνάμα καὶ ἠθικόν, μᾶς πείθει ὅτι ἡ μία ἔννοια δὲν ὑπάγεται εἰς τὴν ἄλλην καὶ ὅτι ἐπομένως, μὴ ἀποτελούσης ἑκατέρας τῶν ἐννοιῶν τούτων τὸ *genus proximum* τῆς ἄλλης, καθίστανται ἀμφοτέραι ἀκατάλληλοι νὰ ὀρίσουν ἀλλήλας, ὅπερ ὅμως δὲν ἀποκλείει, νὰ δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῆς χρησιμότητος τοῦ ἠθικοῦ καὶ περὶ τῆς κατ' ἀρχὴν ἠθικότητος τοῦ χρήσιμου. Ἐντούτοις τὸ χρήσιμον δὲν δύναται νὰ γίνῃ

κριτήριον τῆς ἠθικότητος· αὕτη δὲ ἐκείνου τότε μόνον, ὅταν τὸ χρήσιμον ἐξετάζεται ἀπὸ καθαρῶς ἠθικῆς ἀπόψεως. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι ἡ ἠθικὴ δὲν ἔχει θέσιν π. χ. ἐν τῇ ὑγιεινῇ, τὴν ὁποίαν διέπουν κριτήρια πολὺ διάφορα τῶν ἠθικῶν. Μὲ αὐτὸ πάλιν δὲν ἀποκλείομεν τὴν δυνατότητα τῆς συμπλοκῆς τοῦ ἠθικοῦ πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς καθαριότητος (ἀφοῦ αὕτη δύναται νὰ προσλάβῃ καὶ θρησκευτικὸν ἀκόμη χαρακτήρα). Τὸν ἀκάθαρτον ὅμως ἄνθρωπον qua ἀκάθαρτον δὲν θὰ κηρύξωμεν ἀνήθικον, πολλῶ μᾶλλον ἀφοῦ καὶ ἡ ἀγιότης συναντᾶται σχεδὸν πάντοτε μετὰ ποιᾶς τινὸς σωματικῆς παραμελήσεως.

4. Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἀντεμετωπίσαμεν συλλήβδην τὰς ἐκ συγχύσεως τοῦ ἠθικοῦ μετὰ τοῦ ὠφελίμου, σκοπίμου καὶ αὐτοῦ τοῦ συμφέροντος, πλάνας· δύναται δὲ νὰ μᾶς παρατηρηθῇ ὅτι οὐδὲν περὶ τῆς μετὰ τῆς ἡδονῆς συμπλοκῆς αὐτοῦ ἀνεφέραμεν. Ἡ παλαιότερα τῶν πλανῶν ἔχει σήμερον τοὺς ὀλιγωτέρους ὀταδούς, ὅπερ μᾶς ἀποδεικνύει πόσον ἀσταθεῖς—παρὰ τὴν κατὰ καιροὺς προσκτωμένην σταθερότητα—εἶναι ἐν γένει αἱ μετὰ τοῦ ἠθικοῦ συμπλοκαί. Τοῦτο μᾶς ἐπιτρέπει νὸ πιστεύωμεν ὅτι καὶ ἡ μετὰ τοῦ ὠφελίμου συμπλοκὴ δὲν εἶναι εἰμὴ μία ἱστορικῶς ἐξαρτωμένη μορφή, ἣτις δὲν παρουσιάζει μεγαλυτέραν ἀναγκαιότητα τῆς μετὰ τῆς ἡδονῆς συμπλοκῆς καὶ ὅτι, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρξε *conditio sine qua non* τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἠθικοῦ ἐν τῷ παρελθόντι, δὲν θὰ ἀποτελέσῃ τοιαύτην μοιραίως δι' ὀλόκληρον τὴν μέλλουσαν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ μετὰ τῆς ἡδονῆς, καὶ δὴ τῆς κᾶπως ἐξαῦλωμένης ἡδονῆς, συμπλοκὴ, ὁ εὐδαιμονισμὸς τῆς μετασωκρατικῆς φιλοσοφίας, δύναται ἐξ ἴσου καλῶς πρὸς τὴν μετὰ τοῦ ὠφελίμου τοιαύτην νὰ ἐννοηθῇ ἱστορικῶς ἐκ τῆς ὅλης ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς διαθέσεως (*Stimmungsrichtung*) μιᾶς ἐποχῆς, διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ὁποίας στερούμεθα σήμερον μιᾶς παραλλήλου. Ἡ ἐκλεπτισμένη κοσμοθεωρία, ἡ κόπωσις, τὴν ὁποίαν προὔκάλει ὁ ὑπερεκπολιτισμὸς ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἔλλειψιν πραγματικῆς καλλιέργειας, ὁ κλονισμὸς, τὸν ὁποῖον ὑπέστησαν θρησκεία καὶ παράδοσις ὑπὸ τῶν σοφιστῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας, ἐδημιούργησαν μίαν ἀτμόσφαιραν ἀπαγοητεύσεως καὶ ἀμύνης. Αἱ κουρασμένοι καὶ ἐξηντλημένοι ψυχαί, ἀνίκανοι πλέον πρὸς δημιουργίαν θετικῶν ἀξιῶν, ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ ἐσωτερικά των κρησφύ-

γετα καὶ ὑψωσαν πρὸς τὰ ἔξω τὰ ἀπόρθητα τείχη τῆς ἀταραξίας καὶ ἀδιαφορίας, διὰ νὰ προφυλάξουν εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας καὶ τοῦ πνεύματος τοὺς εὐαίσθητους καὶ καλλιμόρφους ἀνθούς τῆς ἐσωτερικότητος ἀπὸ τὰς ὤμας προσβολὰς τοῦ ἀγροίκου κόσμου. Μόνον ὑπὸ τοιαύτας ἱστορικὰς συνθήκας ἠδύνατο ἡ ἐσωτερικὴ εὐδαιμονία, θεωρουμένη ὡς ψυχικὴ ὀλοκλήρωσις, ν' ἀνυψωθῆ εἰς κοσμοθεωρίαν καὶ ἠθικὴν. Αἱ μετέπειτα προσπάθειαι τῆς ἀνοικοδομήσεως τῆς ἠθικῆς ἐπὶ τοιούτων βάσεων, ἐφ' ὅσον δὲν ἀνταπεκρίνοντο πρὸς τὰς ψυχικὰς ταύτας διαθέσεις, δύνανται ἅπασαι νὰ θεωρηθοῦν ὡς χονδροειδεῖς ἀποπειραὶ διὰ τὴν «ὀπωσδήποτε» ἐρμηνείαν τοῦ ἠθικοῦ φαινομένου.

Ἡ ἡδονιστικὴ ἀρχή, ὡς ἠθικὴ ἀρχή, εἶναι βασικῶς ἀπαράδεκτος δεδομένου ὅτι ὑπάρχει μία ἠθικὴ ἐπιλογή τῶν ἡδονῶν, δι' ἧς ἅπασαι αἱ ἡδοναὶ δὲν κυρῶνονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, οὕτως ὥστε οὐχὶ αἱ ἡδοναὶ, ἀλλὰ αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι ν' ἀποτελοῦν τὰ ἠθικὰ τῶν κριτήρια. Ἡ ἠθικὴ διαβάθμισις τῶν ἡδονῶν δὲν συμπίπτει μὲ τὴν καθαρῶς ἡδονιστικὴν αὐτῶν ἐκτίμησιν καὶ ταξιθέτησιν. Ὡς ἐκ τούτου ἅπασαι αἱ ἐπὶ τῆς ἡδονῆς στηριζόμεναι θεωρίαι ὑποχρεοῦνται νὰ ἐγκαταλείπουν τὰς βασικὰς τῶν θέσεις καὶ νὰ καθιστοῦν τὸ ἀγαθὸν ἢ κατ' αὐτὰς τὴν ἡδονὴν ὀλοκλήρως ἀσαφεστέραν, δεχόμεναι ὡς ἀγαθὸν οὐχὶ τὴν στιγμιαίαν ἡδονήν, ἀλλὰ τὰ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέοντα ἀπώτερα ἀποτελέσματα· τότε ὅμως ἡ ἠθικὴ προσλαμβάνει χαρακτηριστῆρα ἀόριστον ὡς στηριζομένη ἐπὶ τῆς προσδοκίας, τὸ δὲ ἀγαθὸν ταυτίζεται τελικῶς πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν. Ἐὰν πάλιν τεθῆ ὄρος τοῦ οὕτως ἐννοουμένου ἀγαθοῦ ἡ κοινωνία, ἡ γενικώτερον ἡ πολιτεία, τότε ὁ ἡδονιστικὸς παράγων γίνεται τόσοσον σχετικὸς, ὥστε νὰ χάσῃ τὴν σημασίαν του ἐξ ὀλοκλήρου, μεταβληθῆ δὲ εἰς τὸ ὠφέλιμον ἢ τὸ συμφέρον. (Μετάβασις ἐκ τοῦ ἡδονισμοῦ εἰς τὸν ὠφελισμὸν).

Ἀνάπτυξις περισσοτέρων ἐπιχειρημάτων κατὰ τοῦ ἡδονισμοῦ περιτεύει. Διὰ τοῦτο θέτομεν τέρμα εἰς τὴν περὶ τῆς ἡδονῆς ἐρευνίαν μας σημειώνοντες ἀκόμη τὸ ἐξῆς φαινομενολογικῶς ἀξιοπαρατήρητον: τὸ δέον δὲν εὐρίσκεται εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν ἡδονήν. Αὕτη ἀναφαίνεται κατὰ τὴν λύσιν τῆς τάσεως, ἣτις παρακολουθεῖ τὸ δέον (ἢ ἱκανοποίησις ἐκ μιᾶς ἐκπληρώσεως). Ἀποσκοπεῖται ἐντούτοις οὐχὶ ἡ ἡδονή, ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τοῦ δέοντος τεθὲν τέλος. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι

ἀποκλείεται νὰ καταστήσωμεν στόχον (intendieren) μίαν ἡδονὴν· ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὀφείλομεν νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ τῆς ἡδονῆς ὡς ουμπαρομαρτιοῦντος φαινομένου (ἢ ἡδονὴ τῆς πραγματοποιήσεως μιᾶς ἡδονικῆς καταστάσεως) καὶ τῆς ἡδονῆς ὡς σκοπούμενου τέλους. Ὅκνηροὶ καὶ κουρασμένοι ἄνθρωποι ἀποφεύγουν τὴν ἐκ τοῦ δέοντος προκαλουμένην τάσιν καὶ παραιτοῦνται προθύμως τῆς ἐπακολουθούσης ἡδονῆς ἐκ τῆς λύσεως τῆς τάσεως ταύτης. Τοῦτο δηλοῖ ὅτι ἡ ἡδονὴ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ προκαλοῦν αἷτιον ἢ ὡς τὸ δέλεαρ τοῦ ἠθικῶς δρᾶν καὶ διάκεισθαι. Ἐξ ἄλλου ἡ ἡδονή, παραγομένη κατὰ πᾶσαν μίαν λύσιν ἐπιφέρουσαν ἐκδήλωσιν τῆς βουλήσεως, δύναται νὰ ἐπακολουθήσῃ τόσον τῆς καλῆς, ὅσον καὶ τῆς πονηρᾶς καὶ τῆς ἠθικῶς ἀδιαφόρου βουλήσεως. (Ὅ,τι ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἠθικοῦ λέγομεν, δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν καὶ περὶ τοῦ σκέπτεσθαι. Καὶ ἐν τῇ σφαίρᾳ ταύτῃ παρουσιάζονται τάσεις καὶ λύσεις τῶν τάσεων τούτων· ἐντούτοις τὸ κριτήριον τῆς ὀρθῆς καὶ ἐσφαλμένης κρίσεως θὰ ἀπέβαινε πολὺ ἀμφίβολον, εἰάν ὡς τοιοῦτον ἐδεχόμεθα τὴν ἡδονήν).

5. Ἀμεσώτερος καὶ στενώτερος εἶναι ὁ σύνδεσμος τοῦ ἠθικοῦ πρὸς τὴν θρησκείαν, τὴν κοινωνίαν καὶ τὸ δίκαιον. Χαρακτηρίζομεν τὸν σύνδεσμον τοῦτον ἀμεσώτερον, ἀλλ' ὅχι καὶ ἄμεσον, διότι 1) οὐχὶ πᾶν ὅ,τι ὡς δίκαιον ἰσχύει εἶναι καὶ ἠθικόν, μεταβάλλεται δὲ μόνον εἰς δίκαιον διὰ τῆς πρὸς τὴν ιδέαν τοῦ δικαίου ἀναφορᾶς του³⁾ 2) ἐνῶ ἡ ἠθικὴ ἐπὶ μακρὰς ἱστορικὰς περιόδους παρουσίαζε μίαν σχεδὸν ἄμεσον πρὸς τὴν θρησκείαν σχέσιν, σήμερον ἐννοοῦμεν κάλλιστα τὴν ἠθικὴν ἀνεξάρτητον τῆς θρησκείας, χωρὶς διὰ τοῦτο ἢ σημερινὴ ἠθικὴ νὰ ὑστερῆ, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀνθρωπιστικὴν τῆς πλευρᾶν, τῆς χριστιανικῆς τοιαύτης καὶ 3) ὑπάρχουν κοινωνίαι καὶ πολιτεῖαι, ἥθη καὶ ἔθιμα κατὰ βάσιν ἀνήθικοι ἢ ἠθικῶς ἀδιάφοροι. Ἡ προέλευσις καὶ γένεσις τῶν μορφῶν τούτων δὲν ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς ἠθικὰς ἀξίας ἢ κατηγορικὰς ἐπιταγὰς. Ὁ σκοπὸς των βεβαίως ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ

3) J. Binder: Philosophie des Rechts σ. 767... denn wir wissen, dass dieses rein Empirische nicht Recht ist; dass es nur seine Beziehung zur Idee des Rechts ist, was dies Empirische zum Rechte macht.

πραγματοποιήσεις τῆς ἠθικῆς ἰδέας: 4) διότι ἴσως μόνον εἰς τὰ πλαίσια ταῦτα εἶναι δυνατὴ ἡ πραγματοποίησις αὐτῆς τῆς ἠθικῆς ἰδέας. Ὡς πλαίσια ἐννοούμενα, ἀποτελοῦν τὰς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εὐνοϊκὰς συνθήκας, τοὺς γενικοὺς ὅρους τῆς ἀγνοτέρας ἐκδηλώσεως τοῦ ἠθικοῦ, τὴν οὐσίαν τοῦ ὁποίου ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν συνιστοῦν. Δι' ὅσους τοῦναντίον - καὶ οὗτοι ἀποτελοῦν τὴν πλειοψηφίαν - ἡ ὅλη κορυφωσις τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος ἔγκειται εἰς τὸ ἐρώτημα, ἐὰν ὁ ἀλτρουϊσμός ἀποτελεῖ ἢ μὴ παράγοντα ἐξ ἴσου σπουδαῖον καὶ θετικὸν πρὸς τὸν ἐγωισμόν, αἱ ὧς ἄνω ὑπὸ συζήτησιν μορφαὶ ταυτίζονται ἢ θεωροῦνται συναρτήσεις τοῦ ἐγωϊστικοῦ ἢ ἀλτρουϊστικοῦ παράγοντος. Διὰ τοῦτο πρὶν ἢ ἐπαναφέρομεν ἐπ' αὐτῶν τὴν συζήτησιν, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ διακρίνωμεν τὸ ἠθικὸν ἀπὸ τὰ πλαίσια τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ τοῦ ἀλτρουϊσμοῦ.

6. Τὴν τελευταίαν λέξιν ἐπὶ τοῦ προβλήματος τούτου νομίζομεν ὅτι εἶπεν ὁ Guyau, 5) ἂν καὶ δὲν φρονοῦμεν διὰ τοῦτο ὅτι ἐξήντησε ὀλόκληρον τὸ ἠθικὸν πρόβλημα. Πρῶτος μετὰ τοῦ Fouillé ἀπήλλαξε τὴν ἠθικὴν τῶν εὐκόλων λύσεων, συνισταμένων κυρίως εἰς τὴν ἀναγωγὴν πάσης ἠθικῆς ἐκδηλώσεως εἰς τὸν ἐγωισμόν. Ἡ σημαντικὴ του πρόοδος συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἀντιλαμβάνεται τὸν φιλαλληλισμὸν προκύπτοντα ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ὑφῆς τῆς ζωῆς καὶ τῶν τάσεων αὐτῆς πρὸς δημιουργίαν καὶ ἀνάλωσιν τῶν δυνάμεών της, εἰς βαθμὸν ὅσον τὸ δυνατὸν ἐντατικώτερον καὶ ἐκτατικώτερον. Εἰς τὴν διδασκαλίαν ταύτην τοῦ Guyau δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο ἀρχάς, ἐφ' ὧν βασίζεται βιολογικῶς ἡ ἠθικὴ του: ἀφ' ἐνὸς τὴν ἀρχὴν, καθ' ἣν ἡ ζωὴ τείνει νὰ ἐκφραζέται ἐπὶ τὸ ἐντατικώτερον καὶ ἐκτατικώτερον ἢ ὁποία ὅμως τάσις δύναται νὰ ἐκφυλισθῇ καθ' ἡμᾶς ἐπὶ τὸ ἐγωϊστικώτερον, ὡς συμβαίνει π. χ. μὲ ὅσους ἀποβλέπουν νὰ ζήσουν πρωτίστως τὸν ἑαυτὸν των, ἀφυπνίζοντες εἰς ἐνσυνείδητον ζωὴν (ἀναλόγως ἂν ἀνήκουν εἰς τὸν τύπον τοῦ bon vivant ἢ τοῦ καλλιτέχνου τῆς ζωῆς, Lebenskünstler) ὅλας τὰς δυναιότητας, τὰς ὁποίας περικλείει λανθανόντως ἡ προσωπικότης των - ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἀρχὴν τῆς μονιμότητος, τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν νὰ ἐννοήσωμεν εὐρύτερον τοῦ ἐνστί-

4) Hegel: der Staat ist die Wirklichkeit der sittlichen Idee.

5) J. M. Guyau: Esquisse d' une morale sans obligation ni sanction.

κτου τῆς ἀναπαραγωγῆς. Μόνον διὰ τῆς τελευταίας ἀρχῆς διασπῶνται τὰ στενὰ ὄρια τοῦ ἀτόμου, μόνον διὰ τῆς πρώτης ἢ τελευταία ἐπεκτείνεται καὶ μεταβάλλεται ἀπὸ μίαν λειτουργίαν ἀπλῆς ἀναπαραγωγῆς εἰς τὰς τάσεις τῆς κοινωνικότητος, τῆς συμπαθείας, τῆς ἀμοιβαιότητος, τῆς ἡδονῆς τοῦ κινδύνου καὶ τῆς πάλης, τῆς θυσίας. Τοιουτοτρόπως ἀντιστρέφονται οἱ ὄροι καὶ ὁ ἐγωϊσμός-ἐννοούμενος ὡς ἡ διατήρησις τοῦ ἀτόμου - μεταβάλλεται εἰς μορφήν ἐξυψηροῦσαν τὸν φιλαλληλισμόν.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνθρωπίνη ἀλληλεγγύη δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς εἰδικὴ μόνον περίπτωσις τῆς βιολογικῆς ἐν γένει ἀμοιβαιότητος, ἡ ὁποία εὐρίσκει τὴν ἐκδήλωσίν της τόσο διὰ τῆς ἐξαρτήσεως τῶν μερῶν παντὸς ὄργανισμοῦ πρὸς ἄλληλα συμπραττόντων χάριν τοῦ ὅλου, ὅσον καὶ διὰ τοῦ γνωστοῦ φαινομένου τῆς συμβιώσεως, παρατηρουμένου ὄχι μόνον μεταξὺ ζώων τοῦ αὐτοῦ εἴδους, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ ζώων καὶ φυτῶν ἀκόμη. Ἡ ὑπαρξίς τῆς κοινωνικότητος ἐρμηνεύεται λοιπὸν εὐχερῶς ὡς ἡ ἀπλῆ ὀργανικὴ πρόεκτασις ἢ προβολὴ τῆς βιολογικῆς τελεολογίας καὶ τότε ἀκόμη, ὅταν αὕτη ἤθελεν ἐρμηνευθῆ, ὅτι ἀποτελεῖ τὸ κοινὸν συμφέρον μόνον.⁶⁾ Πράγματι ἡ πλέον διαδεδομένη περὶ τοῦ κράτους ἀντίληψις δὲν εἶναι ὅτι ἀποτελεῖ ἓνα μηχανισμόν, ἀλλ' ἓνα ὄργανισμόν, μίαν ὁμόλογον προβολὴν τῶν τὸν ὀργανικὸν κόσμον διεπυσσῶν τάσεων.

Ἐφ' ὅσον ἐπὶ τόσο στερεῶν βάσεων στηρίζεται ἡ ἀλληλεγγύη, ἡ ἀμοιβαιότης, ἡ σύμπραξις ἐν ἐνὶ λόγῳ παντὸς ὅ,τι ὑπὸ τὴν λέξιν «ἀλτρουϊσμός» ἐννοοῦμεν, διερωτᾶται τις, ποία ἡ ἀνάγκη τῆς ἠθικῆς εἰς ἓνα κόσμον τόσο στερεῶς ἔχοντα θεμελιωθῆ ἐπὶ ἐνστίκτων τόσο ισχυρῶν; ποία ἡ ἀνάγκη τῆς ἠθικῆς, εἰάν ὅλη ἡ λειτουργία αὐτῆς ἐξηντλεῖτο εἰς τὴν πραγματοποίησιν ἐκείνων ἀκριβῶς τῶν τάσεων, περὶ τῶν ὁποίων εἶχε προβλέψαι τόσο θαυμασίως ἡ φύσις;

Ἐνταῦθα χωρεῖ βεβαίως μία ἀπάντησις: δύναται δηλαδὴ νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἡ ἰσορροπία τοῦ ἁρμονικωτάτου τούτου κόσμου διαταράχθη, ὅτε τὸ πρῶτον ἀνεφάνη τὸ συνειδός, τὸ ὁποῖον διέσπασε τοὺς συνε-

6) Ἐάν πᾶσα ἐνσκοπος λειτουργία ἀπέβλεπε μόνον εἰς τὸ συμφέρον, διερωτώμεθα ποῖον συμφέρον εἶχεν ἡ ζωὴ νὰ ἐμφανισθῆ ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐν τέλει ποῖον εἶναι τὸ συμφέρον τῆς ἀπεράντου ταύτης συμφεροντολογίας;

κτικους δεσμούς του και ἐν τῇ βιολογίᾳ ἰσχύοντος νόμου τῆς ἔλξεως. Ἡ παλαιοντολογία μᾶς ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ φύσις διέπραξε πειραματιζομένη πλεῖστα λάθη: ἐνεφάνισεν εἰς τὰ δημιουργήματά της ὄργανα καὶ ἰδιότητας ἀχρήστους ἢ καὶ ἐπιβλαβεῖς· ἠκολούθησεν ἐξέλιξιν - τὴν ὁποίαν φανταζόμεθα συνήθως ὡς ἀνέλιξιν - παράλογον καὶ ὁδοὺς κατηφορικούς. Διατί λοιπὸν καὶ τὸ συνειδὸς νὰ μὴ ἀπετέλεσε μίαν τοιαύτην βλαβερὰν διὰ τὴν ὑφισταμένην ἰσομονίαν δοκιμὴν αὐτῆς; διατί νὰ μὴ τὸ θεωρήσωμεν ὡς τὸν ἀντίπαλον, ὡς τὸν ἀνταγωνιστὴν τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ἐνστίκτων; διατί νὰ μὴ πιστεύσωμεν ὅτι ἐν τῷ ἀνίσωτούτῳ ἀγῶνι ὑπερίσχυσε τῶν ἐνστίκτων καὶ ἐγκατέστησεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τυραννίαν τῆς πλέον σκληρᾶς ἐγωπλαθείας; Ἐἴν ὄντως οὕτως ἔχουν τὰ πράγματα καὶ τὸ συνειδὸς - παρὰ τὰς τάσεις του πρὸς τὸ γενικεύειν καὶ ἀφαιρεῖν, δι' ὧν βεβαίως δύναται νὰ ἐξυπηρετηθῇ καὶ τὸ ἐγωϊστικώτερον πάθος, ἀλλὰ καὶ ν' ἀναιρεθῇ τοῦτο πλήρως - διέσπασε τὴν ἀλληλεγγύην ἐκείνην, ἣ ὁποία παρατηρεῖται εἰς τὰς πολιτείας τῶν μελισσῶν καὶ τερμιτῶν, ἔνθα ὡς ῥυθμιστικούς παράγοντας δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν μόνον φυσικούς οὐχὶ δὲ καὶ ἠθικούς τοιοούτους καὶ ἐὰν ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, εἰμὴ ἡ τάσις πρὸς ἀλληλεγγύην καὶ σύμπραξιν, διατί τότε νὰ μὴ σχηματίσωμεν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἡ ἠθικὴ εἶναι ἡ ἀντίδρασις κατὰ τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος τῆς νοησιαρχίας, ἡ νοσταλγία διὰ τὴν ἐπαναφορὰν τοῦ « χρυσοῦ αἰῶνος » τῆς βασιλείας τῶν ἐνστίκτων, ἡ « ἰνάμνησις » τοῦ ἤδη « ἀπολεσθέντος παραδείσου »;

Μία τοιαύτη θεωρία - ἣ ὁποία ὡς πρὸς τὰ ἐνστικτα τοῦ φιλιλληλισμοῦ δὲν στερεῖται καὶ κάποιας ἀληθοφανείας, ἣ ὁποία ὅμως διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς ἠθικῆς ἀπορρίπτεται ὑφ' ἡμῶν κατηγορηματικῶς - θὰ μᾶς ἐξησφάλιζεν ἴσως, ἐμφανιζομένη ὡς ἐπιστημονικὴ περὶ τῆς ἠθικῆς θεωρία, τὴν ἀθανασίαν μιᾶς δεκαετηρίδος καὶ πλείστους ὅσους πρὸ τοῦ θεικισμοῦ ὑποκλινομένους ὀπαδούς. Ἐντούτοις ἀφίνομεν εἰς ἄλλους νὰ δρέψουν τὰς δάφνας αὐτάς, ἡμεῖς δὲ ὡς ὀπαδοὶ τοῦ « λάθε βιώσας » ἀρκούμεθα εἰς ὀλιγώτερον πρωτοτύπου περὶ τῆς ἠθικῆς ἐρεύνας.

Διὰ νὰ ἐπαναλάβωμεν τὸ κατ' ἐπανάληψιν λεχθέν, τονίζομεν διὰ ἄλλην μίαν φορὰν, ὅτι καθ' ἡμᾶς τὸ ἠθικὸν πρόβλημα δὲν ἐξανταλεί-

ται διὰ τῆς περὶ τοῦ ἐγωϊσμοῦ ἢ ἀλτρουϊσμοῦ συζητήσεως. Διὰ τῆς θέσεως ταύτης ἐρχόμεθα βεβαίως εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς κατὰ παράδοσιν ἰσχυρούσας ἀντιλήψεις περὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς σημασίας τῆς ἠθικότητος. Ἡ ἀντίθεσις ὅμως αὕτη δὲν εἶναι τόσον ὀξεῖα, ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, πολὺ περισσότερον ἐπειδὴ δὲν προτιθέμεθα νὰ θεμελιώσωμεν τὴν ἠθικὴν ἐπὶ νιτσεικῶν βάσεων. Ἀπορρίπτωμεν τόσον τὸν ἀλτρουϊσμόν ὅσον καὶ τὸν ἐγωϊσμόν ὡς μορφάς, αἵτινες δῆθεν ἐκφράζουσι ὁλόκληρον τὴν ἔκτασιν τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος. Ἀμφοτέρας τὰς μορφὰς ταύτας θεωροῦμεν ἀπλᾶ μόνον πλαίσια, καθὼς εἶναι ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος διὰ τὰ ὑλικά φαινόμενα δυνατὸς κατευθύνσεις, τὰς ὁποίας δύναται ν' ἀκολουθήσῃ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἐν τῇ ἠθικῇ του διαγωγῇ. Οὔτε ὁ ἐνστικτώδης ἀλτρουϊσμός εἶναι κατ' ἀνάγκην ἠθικός (ὁ Κάντ τὸν ἀπορρίπτει ὡς τοιοῦτον ἀδιστάκτως), οὔτε ὁ ἐγωϊσμός εἶναι ὑφ' ὅλας του τὰς ἐκδηλώσεις ἀνηθικός. Ἐὰν ὡς τὴν ὑψίστην τῶν ἀξιῶν ἢ τοῦλάχιστον ὡς τὸν φορέα αὐτῶν θεωρήσωμεν τὸ «πρόσωπον», ἡ ἄρνησις τοῦ ἐγὼ θὰ ἡδύνατο εἰς πολλὰς περιστάσεις ν' ἀποβῇ πραγματικὸν ἔγκλημα καὶ προδοσία διαπραττομένη κατὰ τοῦ φορέως τούτου. Καὶ ὁ οἶκτος ἀκόμη θὰ ἡδύνατο νὰ θιξῇ τὴν παντὶ τρόπῳ διατηρητέαν ἀκεραιότητα τοῦ προσώπου, ἐὰν τοῦτο ὑπετάσσετο π. χ. εἰς τὸ περιβάλλον του καὶ ἤρριεῖτο ἑαυτό, ἵνα μὴ διασεισῇ ἔστω τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν τάξιν μιᾶς ἡρεμούσης καὶ εὐτυχοῦσης ἀνηθικοῦ ὁλότητος. Τὸ ὅτι ἡ σιτίασις αὕτη δύναται νὰ ὀδηγήσῃ καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς ἐξαφανίσεως τοῦ ἑαυτοῦ ἐπιβεβαιώνοντος ἐγὼ (ἐννοοῦμεν τὸν θάνατον), τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ εἰμὴ τὴν λογικὴν συνέπειαν τῆς στάσεως ταύτης. Καὶ αὐτὸς ὁ Χριστός, ἡ ζωηροτέρα εἰκὼν τῆς αὐταπαρνήσεως, δὲν ἠρνήθη, οὐδ' ἐπρόδωσε ποτὲ ἑαυτόν. Ἄλλ' οὐ μόνον εἰς αὐτὰ τὰ ὑψηλὰ ἐπιβάλλεται νὰ λέγωμεν «ναί» πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κοινῇ ζωῇ, καὶ προκειμένου καὶ περὶ ἀπλῶν συμφερόντων, ὀφείλομεν νὰ μὴ ὑποχωρῶμεν πρὸ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν φαύλων, ἐκτὸς ἐὰν αἰσθανώμεθα, ὅτι ὁ προορισμός μας εἶναι ἄλλος καὶ ὅτι δυνάμεθα νὰ θεωρῶμεν μετ' ἀδιαφορίας τὰς μικρότητας τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλὰ καὶ ὁ ἀλτρουϊσμός δύναται νὰ λάβῃ παθολογικὰς μορφάς! Ὑπάρχουν ἄνθρωποι εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ἔπρεπέ τις, ἀντιστρέφων τὴν

εὐαγγελικὴν ἐντολήν, νὰ εἶπῃ: «ἀγάπα σεαυτὸν ὡς τὸν πλησίον σου». Γνωστὴ καὶ λίαν διαδεδομένη εἶναι ἡ γνώμη, ὅτι ἡ πολὺ καλωσύνη ἀποτελεῖ συχνάκις μόνον βλακείαν ἢ ἀδυναμίαν χαρακτῆρος καὶ ὅτι ἡ αὐστηρότης καὶ ἡ σκληρότης ἀκόμη ἀπέναντι ὠρισμένων ἀνθρώπων ἐπιβάλλεται ἐξ ἴσου πρὸς τὴν συμπάθειαν καὶ τὸν οἶκτον ἀπέναντι ἄλλων⁷⁾. Παρὰ τὰ παραδείγματα ταῦτα—παραδείγματα ἐξαγνισμένου ἐγωϊσμοῦ καὶ παθολογικοῦ ἀλτρουϊσμοῦ—μένει ἀναμφισβήτητον, ὅτι μετὰ τὴν εἰσροὴν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἠθικῆς καθαρῶς ἀνθρωπιστικῶν τάσεων—αἵτινες εἰς τοὺς πρὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ χρόνους μικρὰν ἐν τῇ ἠθικῇ κατελάμβανον θέσιν—ὁ ἀλτρουϊσμός ἐθεωρήθη ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν ἠθικὴ στάσις ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἐγωϊσμόν. Ἡ ἀντίληψις αὕτη, ἡ ὁποία ζῆ εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τοῦ ἀπλοϊκωτέρου ἀνθρώπου, εἶναι δεδικαιολογημένη. Πράγματι, ἐὰν θεωρήσωμεν τὸν ἀλτρουϊσμόν, ἢ ἔστω καὶ τὴν τάσιν πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον, ὡς τὴν γενεσιουργὸν αἰτίαν ὅλων ἐκείνων τῶν πλαισίων ἐντὸς τῶν ὁποίων κινούμεθα καὶ δρῶμεν, ὁ ἀλτρουϊσμός προσλαμβάνει ἠθικὴν σημασίαν, καθόσον ἡ ὄρνησις αὐτοῦ θὰ ἀπειτέλει ἄρνησιν τῶν ὕρων καὶ δυνατοτήτων τῆς ἠθικῆς δράσεως. Ὁμοίως ὁ «σεβασμός πρὸ τῆς ζωῆς»⁸⁾ δέον νὰ ἐννοεῖται ὡς σεβασμός πρὸ τῆς ζωῆς ὡς φορέως ἀξιῶν, διότι αὕτη αὕτη ἡ ζωὴ δὲν ἔχει ἀξίαν πέραν τούτων (ἄλλως

7) Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εὐρίσκει τὸ ὄριόν της εἰς τὴν ὑπερηφάνειαν τούτου. Ἡ ἀγάπη εἶναι ἐκ τῶν μᾶλλον ἐκλεκτικῶν συναισθημάτων. Ὅπως δὲν ἀγαπῶμεν τὸν καθένα, τοιοῦτοτρόπως δὲν ἐπιτρέπομεν εἰς τὸν καθένα, ἂν ὄχι τοῦ νὰ μᾶς ἀγαπᾷ—διότι ἡ ἀγάπη οὔτε δύναται νὰ ἀπαγορευθῆ, οὔτε νὰ ἐπιταχθῆ—τούλσχιστον ὅμως ν' ἀναμιγνύεται, κινούμενος ἐκ συμπαθείας, εἰς τὸν ἐσώτερον ψυχικὸν καὶ οἰκογενειακὸν μας βίον. Τὸ προνόμιον τοῦτο ἐπιφυλάσσομεν μόνον εἰς τὸν φίλον. Ἐνα κομμάτι ψωμί μπορεῖ νὰ τὸ δεχθῶμε ἀπὸ τὸν καθένα· ἀντικείμενον ὅμως οἴκτου ἀρνούμεθα νὰ γίνωμεν οἰουδήποτε. Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη δὲν ἐπιτρέπεται κατ' ἀρχὴν νὰ ὑπερβαίῃ τὰ ὄρια τῶν βιωτικῶν του ἀναγκῶν. Ὅσοι γνωρίζουν ἐκ τοῦ πλησίον τὸ μέγα ἔργον τῆς κοινωνικῆς προνοίας ἐν Γερμανίᾳ, θὰ γνωρίζουν πόσον ἐνοχλητικαὶ καθίστανται αἱ καὶ εἰς τὰ ἀπόκρυφα καὶ τὰ αἴσχη τῶν οἰκογενειῶν ἀναμιγνυόμεναι γεροντοκόραι καὶ ποῦτον ἄσχημον ἀντίκτυπον ἔχουν αἱ ἐξομολογήσεις τῶν περιθαλπομένων ἐπὶ τῆς ἐντροπῆς, τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ τῆς θελήσεώς των.

8) Ὄρος τοῦ Albert Schweizer.

ὁ ἐκούσιος θάνατος, ἡ αὐτοκτονία, ἡ αὐτοθυσία θὰ ἔχανον τὸ νόημα τῶν).

Τοιοιουτρόπως ἀποδεικνύεται ὅτι αἱ βιολογικαὶ περὶ τῆς ἠθικῆς θεωρίαι μελετοῦν μόνον τὰ γενικὰ πλαίσια ἐντὸς τῶν ὁρίων ἐκδηλοῦται οὐ μόνον ἡ ἠθικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ θρησκεία καὶ αἱ ὡραῖαι τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι, ἐν μιᾷ λέξει ἡ ζωὴ. Οὕτως ἡ ἔννοια τῆς ζωῆς ἀποκτᾷ κεντρικὴν θέσιν καὶ γίνεται ἡ μαγικὴ ἔννοια—διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν ῥόβδος—δι' ἧς τὰ πάντα ἐρμηνεύονται. Ἀλλὰ τί εἶναι ἐπὶ τέλος ἡ ζωὴ καὶ ποῖος ὁ ὁρισμὸς τῆς διὰ ν' ἀντλῶμεν ἐξ αὐτοῦ τὰς περὶ τῶν πάντων κρίσεις μας; Εἰς τὴν ἐρώτησιν αὐτὴν ἡ φύσις δὲν ἀπαντᾷ.

und ein Narr wartet auf Antwort (H. Heine).

Ἡ ζωὴ εἶναι μία κεντρικὴ μὲν ἀπ' ἀπόψεως ἐνδιαφέροντος, ὁρισμὸς δ' ἀπ' ἀπόψεως λογικῆς ἔννοια. Ἡ ἀμεσώτερα τῶν ἐννοιῶν εἶναι ἡ τὰ μάλιστα ἀόριστος καὶ ὑπερβατικὴ. Εἶναι τὸ μέγα X, τὸ μέγα Ἄγνωστον. Καὶ τὸ μέγα τοῦτο ἄγνωστον εἶναι ἱκανὸν νὰ μᾶς ἐπιλύσῃ ὅλα μας τὰ προβλήματα; Μόνον ἐὼν μᾶς καθορίζετο τί εἶναι ἡ ζωὴ, θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου νὰ ἐννοήσωμεν, τί εἶναι ἡ ἠθικὴ. Ἐὰν πάλιν μᾶς ἀντιταχθῇ, ὅτι παρεξηγοῦμεν τὰ πράγματα, διότι ἡ ἔννοια τῆς ζωῆς αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένης εἶναι μὲν ἀπροσδιόριστος καὶ ἀσύλληπτος, ἀποκτᾷ ὅμως κάποιον περιεχόμενον διὰ τῶν ἐμπειρικῶς δυναμένων νὰ μελετηθοῦν ἐκδηλώσεων τῆς, ὑποχρεούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τότε ἡ ἔννοια τὴν ὁποίαν περὶ τῆς ζωῆς σχηματίζομεν ἐκ τῶν βιολογικῶν τῆς ἐκδηλώσεων, εἶναι ὑπὲρ τὸ δέον στενὴ διὰ νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν κατανόησιν φαινομένων ἀνωτέρας τάξεως. Τὸ νὰ περιορίζωμεν δὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀγνώστου ἐκείνου X καὶ τῶν ἐκδηλώσεων του μόνον εἰς τὴν βιολογικὴν σφαῖραν καὶ ἐκ τῶν ἐκδηλώσεων του ἐν τῇ σφαίρᾳ ταύτῃ νὰ ἐξάγωμεν γενικὰ συμπεράσματα περὶ τῆς ὅλης ὄντοστος τοῦ ἀγνώστου τούτου, ἀποτελεῖ ἀπλὴν θετικιστικὴν προκατάληψιν. Τὸ ἀκαθόριστον τῆς ἐννοίας τῆς ζωῆς δίδει τὸ δικαίωμα τῆς χρησιμοποίησεως τῆς ἐννοίας ταύτης πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ παντός καὶ τοῦ μηδενός. Εἶναι ἔννοια, τὴν ὁποίαν δύναται νὰ χειρισθῇ τόσον ἡ βιολογία, ὅσον καὶ ἡ ψυχολογία καὶ αἱ ἐπιστῆμαι τοῦ πνεύματος. Αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς

δύνανται κατὰ συνέτειαν νὰ μελετηθοῦν ἐφ' ὅλων τῶν βαθμίδων, ἀρχῆς γιγνομένης ἐκ τῆς βιολογικῆς πραγματικότητος μὲ κατάληξιν εἰς τὴν πνευματικὴν τοιαύτην. Κατὰ τὸν νόμον τῆς προοδευτικῆς συνοχῆς καὶ διαβαθμίσεως, τὸν ὁποῖον διετύπωσε ὁ Ardigò (ἀλλὰ καὶ συναντώμενον παρὰ τῷ Comte),⁹⁾ τὰ ἀνώτερα πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ φαινόμενα, παρ' ὅλων ὅτι ἐδρεύουν ἐπὶ κατωτέρων λειτουργιῶν (φυσικοχημικῶν), παρουσιάζουν τάξιν φαινομένων νέων καὶ ἰδιαζόντων, διὰ τῶν ὁποίων ὅμως δὲν ἐκτοπίζονται οὔτε ἀναιροῦνται αἱ κατώτεροι λειτουργίαι. Κατὰ συνέπειαν: αἱ διάφοροι κατηγορίαι φαινομένων μᾶς ἐπιβάλλουν καὶ διάφορον τρόπον τῆς ἐρεῦνης των, ὅπερ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σχηματίσωμεν καὶ τὰς πλέον διαφόρους ἀντιλήψεις περὶ τῆς ζωῆς, θεωρουμένης ὡς γενικοῦ ὑποκειμένου τῆς ἐνότητος τῶν διαφορῶν τούτων φαινομένων. Διατὶ λοιπὸν θὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς μόνους τὰς βιολογικὰς αὐτοῦ ἐκδηλώσεις, διατὶ θὰ ἀγνοήσωμεν τὰς ἀνωτέρας αὐτοῦ λειτουργίας, διατὶ θὰ ἐξακολουθήσωμεν στρεφόμενοι εἰς φαῦλον κύκλον, δεχόμενοι ὅτι ἡ ζωὴ καὶ ὅλαι αὐτῆς αἱ ἐκδηλώσεις ὑφίστανται μόνον χάριν τῆς οὕτω στενωῶς ἐννοουμένης τάσεως πρὸς τὸ ὑπάρχειν, εἰς τρόπον ὥστε κίνητρον τῆς ζωῆς νὰ εἶναι ἡ ζωὴ καὶ σκοπὸς αὐτῆς πάλιν ἡ ζωὴ;¹⁰⁾ Ἐν ὀλίγοις μᾶς εἶναι ἀδύνατον ἐκ τῶν βιολογικῶν μόνον δεδομένων νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν ὅλην ἔκτασιν, τὴν σημασίαν, τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς: τὸ νὰ ζῆ δὲ κανεὶς μόνον διὰ νὰ ζῆ τοῦτο σημαίνει ἀκριβῶς τὴν ἀρνησιν πάσης ζωῆς καὶ κατευθύνσεως, τὴν κατάπτωσιν εἰς τὸ ἀπλῶς ὑπάρχειν καὶ διαρκεῖν.

7. Μετὰ τὸν προσανατολισμὸν τοῦτον ἃς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ θέμα μας καὶ ἃς ἐξετάσωμεν τὰς συμπλοκάς τοῦ ἠθικοῦ ὡς πρὸς τὰς μορφὰς τοῦ δικαίου, τῆς θρησκείας καὶ τῆς κοινωνίας.

Ἡ σχετικότης τοῦ ἠθικοῦ ἔγκειται εἰς τὴν ὑποθετικὴν αὐτοῦ φύσιν ἢ ἀπλούστερον εἰς τὰς διαφοροποιήσεις, ἃς ὑφίσταται ἐκ τῶν ἐκάστοτε ἰσχυουσῶν πραγματικῶν συνθηκῶν. Τὸ ἰσχυῖον ἢ θ ο ς εἶναι

9) Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ ἔννοια τῆς δημιουργοῦ συνθέσεως (Schöpferische Synthese) τοῦ W. Wundt.

10) Guyau: Esquisse d' une morale κ. τ. λ. βιβλίον 3ον.

11) E. Lask: Die Logik der Philosophie und die Kategorienlehre, μέρος πρῶτον, κεφάλαιον τέταρτον.

ἢ τοιαύτη τοῦ ἠθικοῦ διαφοροποίησις, οἷαν *ceteris paribus* ὑφίστανται καὶ αἱ ἀμετάβλητοι προϋποθέσεις καὶ λειτουργίαι τῆς νοήσεως ἐκ τῆς ἐκάστοτε διαφόρου ὕλης τῶν ἀντικειμένων της. Ὅ,τι ὡς κοινωνικὴ ἠθικὴ ἐμφανίζεται δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, εἰμὴ ἢ συμφώνως τῇ ἠθικῇ ἰδέᾳ διαμόρφωσις δεδομένων προϋποθέσεων (π. χ. βιολογικῶν ἀναγκαίων μορφῶν). Ἡ διάπλασις αὕτη λαμβάνει ἀναγκαίως τυπικὴν μορφήν, καθόσον, σὺν τοῖς ἄλλοις, αἱ εἰδικαὶ περιπτώσεις, δὲν δύνανται ποτέ, ὡς ἄπειροι δυνατότητες, νὰ προβλεφθοῦν καθ' ὅλην των τὴν ἔκτασιν. Εἰς τὸ ἄτομον ἐναπόκειται λοιπὸν νὰ λαμβάνῃ ὀριστικὴν καὶ ἀποφασιστικὴν στάσιν ἐναντι τῶν ἠθικῶν αἰτημάτων καὶ εἰς τὴν συνείδησιν αὐτοῦ δέον νὰ ἐκκοιθαρίζωνται καὶ νὰ διαγιγνώσκωνται—ὄχι καὶ διὰ τοῦτο πάντοτε ἐπιτυχῶς—αἱ περιπλοκώτεραι ὑποθέσεις. Τοῦναντίον τὰ ἦθη καὶ τὸ δίκαιον εἶναι μορφαι—ἐξετάζομεν ἐνταῦθα τὸ δίκαιον οὐχὶ ἀπὸ ἀπόψεως νοήματος—αἱ ὁποῖαι πορουσιάζουν τάσεις ὑποκειμένας εἰς τὸν νόμον τῆς ἀδρανείας* προσλαμβάνουν εὐκόλως κρυσταλλικὴν σκληροπαγῆ ὄψιν καὶ καταπνίγουν συγχνάκις τὴν πηγαίαν καὶ αὐθόρμητον δραῖσιν τοῦ ἀτόμου, ἐξ ἧς ἀνιιθέτως δύνανται ν' ἀντλήσουν ὅλην των τὴν ζωτικότητα καὶ πλαστικότητα. «Οἱ κανόνες τοῦ δικαίου (*Rechtsnormen*)», λέγει ὁ J. Binder¹²⁾, «δὲν εἶναι αὐτόνομοι κανόνες, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ νομοθέτου, ὅστις, κείμενος ἐκτὸς τῆς συνειδήσεώς μας, ὁμιλεῖ πρὸς ἡμᾶς διὰ τῶν κανόνων τούτων». Εἶναι λοιπὸν τὸ ἠθικὸν συνειδὸς ὁ τόπος τῆς προελεύσεως, ἡ πηγὴ τῆς ἠθικότητος καὶ τὸ ἀνώτατον δικαστήριον, διὰ τοῦ ὁποίου καὶ ἡ ἀγελαία καὶ ἡ κοινωνικὴ ἠθικὴ καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ ἰσχυρὸν δίκαιον κρίνεται. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποτελεῖ λόγον τῆς κατ' ἀρχὴν ἀπορρίψεως τῶν μορφῶν τούτων, αἵτινες ἀποτελοῦν κληρονομίαν πείρας προηγηθεισῶν γενεῶν, ἔστω καὶ ἐὰν ἡ κληρονομία αὕτη ἐπιβαρύνεται διὰ σημαντικοῦ παθητικοῦ. Πλεῖστα σημεῖα τῆς κληρονομουμένης παραδόσεως παρουσιάζονται ἐσφαλμένα ἢ καὶ ἀνήθικα εἰς τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐρχομένης γενεᾶς, λόγῳ τοῦ γεγονότος ὅτι ἀποτελοῦν διαφοροποιήσεις καὶ συμπλοκάς τοῦ ἠθικοῦ, πραγματοποιηθείσας ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ἄλλου συστήματος ἀξόνων, ἄλλων ἰσχυσασῶν συνθηκῶν, ἄλλων, μὴ ὑφισταμένων

12) Philosophie des Rechts σελὶς 810.

πλέον, ὄρων. Ἡ ἀντίθεσις τῆς σήμερον καὶ τῆς χθὲς δύναται νὰ ὀξυνθῇ μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε ἡ σήμερον νὰ μὴ ἐννοῖται πλέον τὴν χθὲς : τὴν λογικὴν, τὴν σκοπιμότητα, τὰς ἀνάγκας τῆς χθὲς· καθὼς ἀκριβῶς αἱ ἐπαναστάσεις τῆς σήμερον μένουσιν ἀκατανόητοι διὰ τὴν αὔριον, εἰάν ἡ αὔριον στερεῖται τῆς ἰκανότητος τοῦ ἱστορικῶς ἀντιλαμβάνεσθαι. Ἡθὴ καὶ ἔθιμα καὶ αὐτοὶ οἱ ἰσχύοντες νόμοι ἀνίκανοι ν' ἀποτελέσουν τὸ ἀνώτατον δικαστήριον, τὴν ἐσχάτην ἡμῶν προσφυγὴν, εἶναι παρὰ ταῦτα σταθερὰ σημεῖα διὰ τὸν ἠθικὸν μας προσανατολισμόν, καθόσον χάριν αὐτῶν εὕρισκόμεθα πρὸ μιᾶς τάξεως πραγμάτων, ἡ ὁποία, ἂν δὲν εἶναι ἡ ἰδεώδης, πάντως δὲν ἀποτελεῖ χάος· ἐμφανίζει δὲ μίαν προσπάθειαν λογικῆς διαμορφώσεως τῆς κληρονομηθείσης ἱστορικῆς πραγματικότητος. Τὸ δίκαιον εἶναι, κατὰ τὸν J. Binder, ἡ λογικὴ τῆς κοινωνίας· εἶναι, προσθέτομεν, ἡ «ὄσον ἔνεστι» λογικωτέρα διαμόρφωσις τοῦ ἐνστίκτου τῆς κοινωνικότητος, ὅπερ διὰ τοῦ δικαίου ὑψοῦται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας. Τὸ δίκαιον εἶναι ἡ εἰς τὸ εἶναι μετατροπὴ τοῦ Δέοντος ὡς μία ἠθικὴ ἀπαίτησις τοῦ Λόγου, ὅπως τὸ Δέον μὴ ἰσχύη μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀναγνωρίζεται ὡς τοιοῦτον. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐπιτυγχάνεται ποτὲ κατ' ἀπόλυτον τρόπον ὑπὸ τοῦ ἐκάστοτε ἰσχύοντος δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς, αἵτινες εἶναι δευτερεύουσαι μορφαὶ ἀπέναντι τῆς πηγαίας ἠθικότητος. Δίκαιον καὶ ἠθικὴ σημαίνουν πάντοτε μίαν προσαρμογὴν πρὸς τὴν παράδοσιν, τὴν ἐξέλιξιν καὶ τοὺς ἰσχύσαντας καὶ ἰσχύοντας ὄρους. Ὡς συμβατικαὶ μορφαὶ παρουσιάζουν τὴν ἀνάγκην τῆς ἀναθεωρήσεώς των, ἥτις, εἴτε ὁμαλῶς διὰ συνεχοῦς ἐξελίξεως εἴτε ἀνωμάλως δι' ἐπαναστάσεων, ἐπιτυγχάνεται.

Ἡ ἠθικὴ, τὸ δίκαιον, τὰ ἔθιμα παρὰ τὴν ἱστορικὴν των σχετικότητα καὶ συμβατικότητα ἔχουν τὴν ἐξῆς ἠθικὴν σημασίαν 1) ὅτι χρησιμεύουν, ὡς ἤδη προείπομεν, ὡς τὰ ὀπωσδήποτε σταθερὰ σημεῖα τοῦ ἠθικοῦ μας προσανατολισμοῦ. Τὰ ἄτομα εἶναι συνήθως ἀνίκανα ν' ἀντλοῦν ἐκ τῆς συνειδήσεώς των τὸ γνήσιον ἠθικὸν συναίσθημα. Τάξεις καὶ ἀσφάλεια καὶ τὰ λοιπὰ καθωρισμένα πλαίσια ὑποβοηθοῦν τὴν φυσικὴν ὁρπὴν πρὸς ἀδράνειαν καὶ ναρκώνουν τὴν αὐθόρμητον ἠθικὴν δρασίαν. Τὰ ἄτομα γίνονται μὲν νομοταγῆ, χάνουν ὅμως ἕνεκα τῆς ἀχρηστίας - τὸ αἰσθητήριον τῆς ἠθικότητος· στερούμενα σταθε-

ροῦ ἠθικοῦ γνώμονος, προσανατολίζονται εἰς τὴν κοινὴν γνώμην καὶ εἰς τὰς παραγράφους τοῦ ἰσχύοντος νόμου. Τοιοῦτοτρόπως πραγματοποιεῖται μία συμβατικὴ καὶ σχετικὴ ἠθικότης, ἡ ὁποία δύναται νὰ εἶναι ἀνεκτὴ, ἐφ' ὅσον δὲν καταντᾷ φαρισαϊσμός· 2) ὅτι, ἂν καὶ διὰ τῶν ὑποκαταστάτων τούτων περιορίζεται τὸ αὐτόνομον Δέον, ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ἐξαφανίζεται ὀλοσχερῶς, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἠθικὴ συνείδησις τοῦ ἀτόμου δὲν ἀτροφεῖ πλήρως, σεβομένη ἔστω καὶ τὸ ἠθικῶς σχετικὸν μόνον καὶ 3) ὅτι διὰ τῆς συνεχοῦς ἐξασκήσεως τὸ ἄτομον, συνηθίζον νὰ ὑπακούῃ καὶ εἰς τὰς παραλόγους ἔστω καὶ ἀντιφαιτικὰς προσταγὰς, διδάσκεται τίνι τρόπῳ πραγματοποιεῖται τὸ δέον, διδάσκεται δηλαδὴ οὐ μόνον θεωρητικῶς διὰ τῆς θέας τῶν ἀξιῶν περὶ τῆς οὐσίας τούτων, ἀλλὰ καθοδηγεῖται καὶ εἰς τὴν πράξιν.

Ἐνταῦθα εὐρισκόμεθα πλέον πρὸς τῆς ἀντιθέσεως τῆς ἀπολύτου ἀτομικῆς καὶ τῆς συμβατικῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς, ἀντιθέσεως τὴν ὁποίαν τὸ ἄτομον ἀντιλαμβάνεται ὡς ἀνινομίαν, ἀμφιταλαντευόμενον μεταξὺ τῶν δύο κατηγορικῶν προσταγῶν: «πράττε ὡς οὐδεὶς»¹³⁾ καὶ «πράττε οὕτως, ὥστε τὸ ἀξίωμα τῆς θελήσεώς σου νὰ δύναται συνάμα νὰ ἰσχύῃ ὡς ἡ ἀρχὴ μιᾶς γενικῆς νομοθεσίας».^{13 α)} Ἡ διαφορὰ προέλευσις τῶν ἐπιταγῶν τούτων εἶναι ὁ λόγος τῆς ἀποκλίσεώς των, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν ἐν σχέσει πρὸς ἀλλήλας. Εἶναι φανερόν ὅτι τὸ ἄτομον εἶναι ὑποχρεωμένον νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν ἀμφοτέρων τῶν τάσεις ταύτας. Δὲν δύναται μονοπλεύρως νὰ ὑπακούῃ εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῆς συνειδήσεώς του καὶ ν' ἀδιαφορῇ ὀλοτελῶς διὰ τὰς προσταγὰς τῆς ὁμαδικῆς ἠθικῆς. Ὁ ἄνθρωπος διάκειται ἠθικῶς οὐ μόνον πρὸς ἑαυτὸν καὶ ὠρισμένα μεμονωμένα ἄτομα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ὀλότητα, ἧς ἀποτελεῖ μέλος. Ἡ ὀλότης εἶναι ἡ ἀνύψωσις τοῦ ἐγὼ εἰς ἀνωτέραν δύναμιν ἢ τάξιν· εἰς αὐτὴν ἐπανευρίσκει ἑαυτό. Διὰ τοῦτο διαισθανόμεθα πάντες ὅτι ἀμφοτέραι αἱ ἠθικαὶ κατευθύνσεις ὀφείλουν νὰ ὑφίστανται οὐχὶ παραλλήλως, ἀλλὰ δι' ἀλλήλων: ὅτι πᾶσα ἀτομικὴ ἠθικὴ παρουσιάζει τάσεις ὑπερατομικὰς (τάσεις γενικεύσεως) καὶ ὅτι πᾶσα ὑπερατομικὴ ἠθικὴ ὀφείλει νὰ βρασί-

13) Fichte.

13α) Kant. Τὴν προσταγὴν ταύτην δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν ἀπειθυνομένην πρὸς τὰ ἄτομα ἐκ μέρους τῆς ὑπερατομικῆς ὀλότητος.

ζεται ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς ἠθικῆς. Ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι ἡ ἠθικὴ μας διαγωγή ὀλοκληροῦνται τότε μόνον, ὅταν ἐκπληροῦνται οἱ ὅροι ἀμφοτέρων τῶν τάσεων. Δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται δηλαδὴ οὔτε ν' ἀγνοήσωμεν τὴν τεχνικὴν κοινωνικὴν πρόοδον, τὴν ἔλλογον διαρρύθμισιν τῆς κοινωνίας (καθαρῶς ὠφελιμιστικοῦ χαρακτῆρος), οὔτε νὰ σταματήσωμεν εἰς τὰς ἀσχέτως πρὸς πᾶσαν τεχνικὴν (κοινωνικὴν) πρόοδον αὐθρομήτους ἐπιταγὰς καὶ εἰς τὰς ἐν τῇ οὐσίᾳ των ἀμεταβλήτους ἠθικὰς ἀξίας τοῦ ἠθικοῦ συνειδότος. Τοῦτο δὲν παρουσιάζει ἐπαισιθητὴν ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει πρόοδον· ὅμοιον πρὸς τὸ «λογικὸν» εἶναι τρόπον τινὰ ἀμεταβλήτου μορφῆς, χωρὶς τὸ γεγονὸς τοῦτο ν' ἀναιρῇ τὴν πλαστικότητα ἀμφοτέρων. Ἡ ἠθικὴ συνίσταται κυρίως εἰς τὸ ἠθικῶς διάκεισθαι, εἰς τὸ ἀντιμετωπίζειν κατὰ τρόπον ἰδιάζοντα πρόσωπα καὶ πράγματα. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συμμετέχει τῆς ἱστορικῆς ἐν γένει ἐξελίξεως. Εἶναι μία πηγὴ φωτὸς ἀμεταβλήτου ἐντάσεως: φωτίζει διὰ μέσου τῆς ἄλλοτε διαυγεστέρας, ἄλλοτε θολωτέρας ὑποστάσεως τῆς προσωπικότητος καὶ τὰ πλέον διάφορα ἀντικείμενα, νομίζει κανεὶς κατὰ τοὺς πλέον διαφόρους τρόπους· ἐν τούτοις εἶναι τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἐκπέμπουν κατὰ τοὺς πλέον διαφόρους τρόπους τὸ φῶς, εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλουν τὴν ποικιλίαν τῶν χρωμάτων των.

Δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται ν' ἀρκεσθῶμεν μοιολογικῶς εἰς τὴν ὁμαδικὴν ἠθικὴν. Οὐδεμία πρόοδος τοῦ πολιτεύματος ἢ τῆς κοινωνίας ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴν (ἠθικὴν) πρόοδον. Μόνον ὅπου αἱ κοινωνικαὶ καὶ αἱ ἀτομικαὶ ἀρχαὶ συναιροῦνται εἰς μίαν λειτουργικὴν ἐνότητα, μόνον ἐκεῖ πραγματοποιεῖται ὄντως αὕτη. Τὸ ἠθικὸν συνειδὸς ἀντιμετωπίζει διὰ τοῦτο τὴν κατάστασιν ταύτην μὲ τὴν συνεπῆ καὶ φυσικὴν εἰς αὐτὸ τάσιν νὰ λύη τὰς ὑφισταμένας διαστάσεις: ἐν προκειμένῳ ν' ἀντικαθιστᾷ τὴν παράλληλον διὰ μιᾶς οἰκείας διαλλήλου. Ἀπ' ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν παρίσταται ἡ ἀνάγκη πρὸς πραγματοποίησιν τῆς προσεγγίσεως ταύτης, εἰς τρόπον ὥστε, εἴτε τὸ ἱστορικῶς δεδομένον καὶ πρὸς μίαν ἐξέλιξιν τείνον ν' ἀποτελῇ τὸ ὑλικὸν τῆς ἠθικῆς διαπλάσεως, εἴτε ἐκ τῆς ἠθικῆς ἐπιγνώσεως νὰ πηγάζουν κατηγορικαὶ ἐπιταγαί, αἵτινες τείνουν εἰς τὴν ὑλικὴν των πραγματοποίησιν. Ἀμφοτέραι αἱ τάσεις ὀφείλουν νὰ συμπληροῦν ἀλλήλας, ἵνα, διὰ τῆς

προσαρμογῆς ἰῆς μιᾶς πρὸς τὴν ἄλλην, καταστοῦν ὁλοιελεῖς.

9. Περὶ τῆς μετὰ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος συμπλοκῆς τοῦ ἠθικοῦ νομίζομεν ὅτι δὲν παρίσταται ἡ ἀνάγκη ν᾽ ἀσχοληθῶμεν ἰδιαιτέρως, καθόσον ἀρκούντως γνωστὴ τυγχάνει ἡ μετ' αὐτοῦ ἀμεσωτάτη σχέσις.

Εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς προσπαθείας τῶν θετικιστῶν ν᾽ ἀπογυμνώσουν τὸ ἠθικὸν πάσης ἠθικότητος (sic!), νὰ τὸ ἀπαλλάξουν πάσης προβληματικότητος—ἐνῶ καὶ αὐτὰ τὰ φυσικὰ ὄντα θεωροῦνται «ἄπειρον πρόβλημα» (unendliche Aufgabe)—νὰ τὸ προσγειώσουν τεχνηέντως καὶ νὰ τὸ ἐρμηνεύσουν φυσικῶς, εἰς ἀντίθεσιν τῶν προσπαθειῶν τούτων, τὸ ἠθικὸν παρουσιάζει καταφανεῖς τάσεις πρὸς ὑπερβάσιν. Αἱ τάσεις αὗται ὑποβοηθοῦνται ὑπὸ τῆς θρησκείας, χωρὶς διὰ τοῦτο ἠθικότης καὶ θρησκευτικὸν αἶσθημα νὰ συμπίπτουν. Ἡ ἠθικότης τῆς θρησκείας εἶναι μᾶλλον ἠθικὴ ἀπαίτησις ἢ θρησκευτικὴ τοιαύτη. Θρησκευτικὴν χροιάν ἔλαβεν ἡ ἠθικὴ τὸ πρῶτον διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅστις εἶναι μᾶλλον μία ἠθικὴ ἢ μεταφυσικὴ διδασκαλία, (ἐὰν θελήσωμεν νὰ παρίδωμεν τὴν Ἰνδικὴν θρησκείαν, ἣτις εἶναι κρᾶμα ἀμφοτέρων). Τοῦναντίον ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ θρησκεία δὲν παρουσίαζεν ἀμεσον σχέσιν πρὸς τὴν ἠθικὴν· δὲν παρατηροῦμεν ἐν τούτοις ἔλλειψιν ἠθικότητος παρ' ἀρχαίους Ἑλλησιν· ἐνῶ εἶναι καταφανὴς αὕτη—περιορίζομεν ἐνταῦθα τὴν ἠθικὴν εἰς τὴν ἀνθρωπιστικὴν τῆς πλευρᾶν—εἰς ὠρισμένους περιόδους τοῦ Χριστιανισμοῦ, καθ' ὡς ἐκ παραλλήλου τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα ἐκορυφοῦτο μέχρι φανατισμοῦ¹⁴). Ἐν γένει δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα

14) Ἡ ἱερὰ ἐξέτασις ἀρχίζει τὴν πραγματικὴν τῆς δρᾶσιν τὸν 12ον αἰῶνα (σύννοδος τῆς Yegona 1184). Ὁ Hugo de St. Victor (ἀποθανὼν 1441) ἀναπτύσσει πρῶτος σύστημα μυστικισμοῦ διὰ τὴν θρησκευτικὴν ἀνύψωσιν καὶ ἔνωσιν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ. (Ὁ μυστικισμὸς, αἱ αἰρέσεις καὶ ἡ ἱερὰ ἐξέτασις εἶναι φαινόμενα παράλληλα). Κατὰ τὴν αὐτὴν ἱστορικὴν περίοδον ἀκμάζουν τὰ ὀρθόδοξα μοναστήρια, τὰ ὅποια δὲν ἦσαν ἴσως μικρότερα πληγὴ διὰ τὸν ἑλληνικὸν γεωργικὸν καὶ ἀστικὸν πληθυσμὸν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπὸ τὴν ἱερὰν ἐξέτασιν εἰς τὴν δύσιν. Κατὰ τὸν E. Gregorovius (Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter) ἐκυριαρχεῖτο τὸν 12ον αἰῶνα ἡ βυζαντινὴ κοινωνία, ἐκκλησία καὶ τὸ κράτος, ὑπὸ τῶν μοναχῶν, οἵτινες πάνοπλοι περιήρχοντο τὴν χώραν λεηλατοῦντες καὶ καταπατοῦντες θεῖους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους, βαπτίζοντες διὰ τῆς βίας τοὺς αἰρετικούς καὶ ἐκδιώκοντες τοὺς δαίμονας ἐκ τῶν σωμάτων καὶ τοὺς ἰδιοκτῆτας ἐκ τῶν κτημάτων των. Ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦτον ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία ἐπνίγντο.

δὲν ἀποτελεῖ ἀσφαλῆ δείκτην τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἠθικότητος μιᾶς ἱστορικῆς περιόδου, καθὼς ὁ βαθμὸς τῆς βαρβαρότητος δὲν σχετίζεται πρὸς τὴν ἔντασιν τῶν θρησκευτικῶν ἐκδηλώσεων¹⁵⁾. Συχνάκις συναντῶμεν ἀνθρώπους, τῶν ὁποίων ἡ ἠθικότης εὐρίσκεται εἰς ἀντίστροφον λόγον πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς θρησκευτικῆς τῶν ἀναπτύξεως καὶ ἀντιθέτως. Ἰδίως εἰς τὸν λαὸν (παρ' ἡμῖν) εὐρίσκομεν τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα πολὺ πλέον ἀνεπτυγμένον ἀπὸ τὸ ἠθικὸν τοιοῦτον. Ἡ διάφορος προέλευσις ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς, ὁ διάφορος προορισμὸς τῶν, καθιστᾷ εὐνόητον διατὶ δὲν συνδέονται κατ' ἀναγκαῖον τρόπον πρὸς ἀλλήλας· ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν τάσεως πρὸς ὑπερβασίαν, εὐνόητος ἐπίσης καθίσταται ἡ ἑσπῆ πρὸς οἰκείαν σύνδεσιν (συμπλοκήν).

Ἡ ἀπλουστέρα βεβαίως ἐρμηνεία τῆς ἠθικῆς θὰ ἠδύνατο νὰ δοθῆ διὰ τῆς μεταφυσικῆς· πλὴν ὅμως ἀποβαίνει πᾶσα ἐν τῷ μεταφυσικῷ κόσμῳ θεμελίωσις μία καθ' ὑπόθεσιν θεμελίωσις, ὅταν ἀσχολεῖται κανεὶς μὲ τὴν μεταφυσικὴν μεθοδικῶς καὶ ὄχι δογματικῶς. Τὰ οὕτω προκύπτοντα συμπεράσματα δύνανται νὰ ικανοποιήσουν ἴσως τὰς κοσμοθεωρητικὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν. Αὕτη δύναται νὰ προχωρήσῃ μέχρι τῶν ὁρίων τῆς ἐλλόγου σφαιράς καὶ νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἠθικὴν μεταλογικῶς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ λόγου.¹⁶⁾ Τοιαύτη θέλει εἶναι ἡ προσπάθειά μας

15) Schopenhauer, Über die Grundlage der Moral, § 19.

16) Μεταλογικὴ περιοχὴ=περιοχὴ κειμένη πέραν μὲν τῆς λογικῆς περιοχῆς, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐπέκεινα τοῦ Λόγου. Ἡ χρῆσις τῶν ὄρων τούτων δύναται νὰ καθιερωθῆ λόγῳ τῆς κάτωθι γνωσιολογικῆς διαβαθμίσεως τοῦ Λόγου κατὰ τὰ γνωσιολογικὰ συστήματα τοῦ Rickert καὶ Lask :

Λ Ο Γ Ο Σ (Geist, Bewusstsein überh.)
(μεταλογικὴ περιοχὴ)

ἤτοι
ἐνότης μορφῆς καὶ περιεχομένου

ΕΤΕΡΟΛΟΓΙΚΗ ΑΡΧΗ
(heterologisches Prinzip)

ΕΛΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙΟΧΗ
(διάσπασις μορφῆς καὶ περιεχομένου)
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΙ ΕΛΛΟΓΟΣ ΥΛΗ
(μεσάζουσα περιοχὴ)

ΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ
(Περιοχὴ τῆς κρίσεως καὶ τῶν τυπικῶν ἀρχῶν)

εἰς ἐπομένας μας μελέτας, δι' ὧν βεβαίως δὲν ἀξιοῦμεν ν' ἀποκαλύψωμεν αὐτὴν ταύτην τὴν οὐσίαν τοῦ ἠθικοῦ, καθόσον ἡ ἀποκάλυψις αὕτη θὰ ἐσήμαιε καὶ αὐτὴν τὴν κατανόησιν τοῦ Λόγου, ἐν τῷ ὁποίῳ μὲν ζῶμεν, κινούμεθα καὶ νοοῦμεν, τὸν ὁποῖον ὁμως δὲν κατανοοῦμεν εἰμὴ κατὰ τρόπον πεπερασμένον.

10. Μέχρι στιγμῆς ἐξητάσαμεν τὰς οὐσιωδέστερας συμπλοκάς τοῦ ἠθικοῦ δηλαδὴ τὰς συνθέσεις αὐτοῦ πρὸς διαφόρους μορφὰς τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος. Πλὴν τῶν ὧν ἀνεφέραμεν ὑπάρχει σωρεία ἄλλων, ἀλλὰ δευτερευουσῶν συμπλοκῶν, τὰς ὁποίας ὡς τοιαύτας ἀντιπαρερχόμεθα. Ὅφειλομεν ὁμως νὰ μὴ παρίδωμεν τὰς θεωρητικὰς συνθέσεις, αἵτινες πραγματοποιοῦνται μεταξὺ τῆς ἐννοίας τοῦ ἠθικοῦ καὶ ἄλλων ἐννοιῶν, ὡς παρουσιάζονται αὐταὶ ἐν τῇ θεωρητικῇ ἐρμηνείᾳ τῆς ἠθικῆς. Διακρίνομεν ἐνταῦθα τὰς συμπλοκάς ἐκ τῶν ἐννοιολογικῶν συνθέσεων ὅχι χάριν λεπτολογίας, ἀλλ' ἀφ' ἐνὸς ἕνεκα συστηματικῶν λόγων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἵνα ἐκθέσωμεν —προλαμβάνοντες τυχούσας παρερμηνείας— ὅτι ἡ πολεμικὴ μας κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐρεῦνης μας δὲν ἐστράφη κατὰ τῶν ἀναγκαίων συμπλοκῶν τοῦ ἠθικοῦ (τὸ πρόγραμμά μας δὲν ὑπῆρξεν ἡ ἠθικολογία), ἀλλὰ κατὰ τῶν ἐπ' αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν σιτηριζομένων ἀντιστοιχῶν θεωρητικῶν ἐρμηνειῶν τοῦ ἠθικοῦ. Τοῦτο, ὡς εἶδομεν, προσλαμβάνει οὐ μόνον ἐν τῇ πράξει, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ θεωρίᾳ τὸν χαρακτήρα τοῦ ὠφελίμου, σκοπίμου, δικαίου κτλ. Τοιουτοτρόπως αἱ ἐννοιολογικαὶ συνθέσεις τοῦ ἠθικοῦ παριστάνουν συνάμα καὶ τὰς πραγματικὰς αὐτοῦ συμπλοκάς· ἐξαρτᾶται δὲ ἐκ τῆς ἐκτάσεως μιᾶς τοιαύτης συμπλοκῆς ἐν τῇ πραγματικότητι, κατὰ πόσον ἡ ἐννοια τῆς συμπλεκομένης μορφῆς θὰ κριθῆ κατάλληλος ἢ μὴ ν' ἀντικαταστήσῃ ἐν τῇ θεωρίᾳ τὴν ἐννοίαν τοῦ ἠθικοῦ ἐν γένει. Ἀπασαὶ αἱ θεωρίαι αὗται εἶναι ἐμπειρικαί, ἐπαληθεύονται δὲ ἐπαγωγικῶς: μᾶς παρέχουν δηλαδὴ, διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν ὀρολογίαν τοῦ Β. Croce, οὐχὶ καθολικὰς ἐννοίας, οἷα ἀκριβῶς εἶναι καὶ ἡ ἐννοια τοῦ ἠθικοῦ, ἀλλὰ ψευδοεννοίας, τῶν ὁποίων ἡ σκοπιμότης καὶ ἡ χρησιμότης ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ἀμφισβητεῖται. Τῶν ἐννοιολογικῶν τούτων συνθέσεων διαφέρουν αἱ λογικαὶ συσχετίσεις τοῦ ἠθικοῦ πρὸς τὰς ἐννοίας π.χ. τοῦ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς, τοῦ σχετικοῦ, τοῦ ὠραίου (παρὰ Πλάτωνι), τῆς τελειότητος,

ἀλλ' ἰδίᾳ τοῦ γενικοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας. Αἱ συσχετίσεις αὗται ἔχουν μέγιστην σημασίαν διὰ τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν. Νέον πεδῖον ἐρεύνης ἀνοίγεται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας κυρίως διὰ τῶν δύο τελευταίων ἐννοιῶν, πρὸς τὸ ὁποῖον δὲν τολμῶμεν διὰ σήμερον τοῦλάχιστον νὰ κατευθύνωμεν τὰ βήματά μας, μὴ ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐπεκτείνωμεν τὰ ὄρια τῆς μελέτης μας, θίγοντες πρόβλημα τοιαύτης σημασίας διὰ τὴν ἠθικὴν ὡς ἐκεῖνο π. χ. τῆς ἐλευθερίας. Θέλομεν νὰ πιστεύωμεν ὅτι διὰ τοὺς ἐγκύριαντας εἶναι φανερόν τι θέλωμεν νὰ εἴπομεν: διὰ τὴν κακτιανὴν φιλοσοφίαν παρίσταται ἡ ἀνάγκη ἰδιαίτερης ἐρεύνης. Διὰ νὰ μὴ ἀφίσωμεν ἐντούτοις ἄνευ παραδείγματος τοὺς κινδύνους τοὺς ὁποίους διατρέχει ἡ σκέψις διὰ τῶν λογικῶν συσχετίσεων—οἱ ὁποῖοι κίνδυνοι δὲν ἀναιροῦν παρὰ ταῦτα τὴν μέγιστην σπουδαιότητα τοῦ τρόπου τούτου τῆς ἐρεύνης—θὰ πραγματευθῶμεν ἐν παρόδῳ καὶ μᾶλλον κατ' εὐτράπελον τρόπον τοὺς κινδύνους τοὺς προκύπτοντας ἐκ τῆς συσχέσεως τῆς ἐννοίας τοῦ ἠθικοῦ πρὸς τὰς ἐννοίας τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους.

Τὸ ἠθικὸν δὲν εὐρίσκεται εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἢ τὸ ψεῦδος. Ἐντούτοις ἔχομεν τὴν περίπτωσιν τῆς ἠθικῆς πλάνης! Ἡ ἀναγνώρισις ταύτης συνεπιφέρει τὴν ἀπόρριψίν της ὡς ἀνηθίκου. Περὶ τῆς πλάνης μας δὲν μᾶς ἐπληροφόρησεν ἡ ἀλήθεια—τί εἶναι ἡ ἀλήθεια;—ἀλλὰ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἠθικόν.

Ἡ ἠθικὴ πέραν καλοῦ καὶ κακοῦ εἶναι *contradictio in adjecto*, ἢ ἠθικὴ πέραν ψεύδους καὶ ἀληθείας, ὁ κανὼν. Ἡ φιλαλήθεια εἶναι μία ἀρετὴ, μία ἠθικὴ ἀξίωσις· τὸ ἀληθὲς ὅμως κεῖται πέραν καλοῦ καὶ κακοῦ. Δὲν ὑπάρχουν καλαὶ ἢ κακαὶ ἀλήθειαι, εἰμὴ μόνον κατὰ πολὺ μεταφορικὴν σημασίαν. Τὸ ἠθικὸν δὲν εἶναι ἠθικόν, διότι εἶναι ἀληθές, ἀλλὰ διότι εἶναι ἠθικόν: *causa sui*. Τὸ ἠθικὸν ὡς ὑπάρχον εἶναι πραγματικόν τι ἔστω· ὅχι ὅμως καὶ ἀληθές τι. Περὶ τοῦ ἠθικοῦ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀληθές τι ἢ ψευδές τι· ὡς ἐπίσης δυνάμεθα νὰ πλανηθῶμεν ἠθικῶς, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου δὲν τὸ καθιστῶμεν ἀληθές ἢ ψευδές. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι μία ἠθικὴ ἀξίωσις: *fiat «veritas» pereat mundus*· ἐντούτοις δὲν εἶναι οὔτε ἡ ἀλήθεια τὸ ἠθικόν, οὐδὲ τὸ ἠθικὸν ἡ ἀλήθεια. Τὸ ὅτι τὸ ψευδές καὶ τὸ ἀληθές ἔχουν μέγιστην σημασίαν διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ κινοῦν ὅλως ἰδιαίτε-

ρως τὸ εἰδιαφέρον του, ὀφείλεται, πλὴν ὠφελιμιστικῶν λόγων—μεθ' ὧν πάλιν δὲν πρέπει νὰ συγγέεται ἡ ἀλήθεια—κυρίως εἰς ἠθικοὺς τοιούτους. Βεβαίως ἔχομεν παραδείγματα, καθ' ἃ ἡ ἀλήθεια ἐθεωρήθη ἐνιαχοῦ κίνδυνος δι' ἓνα ἄνθρωπον, διὰ μίαν κοινωνίαν, διὰ τὴν ἀνθρωπότητα· ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐνδέχεται νὰ ἴδωμεν τὴν ἀλήθειαν καταπολεμουμένην ἐν ὀνόματι τῆς ἠθικῆς. Τὸ ψεῦδος εἶναι συνηθέστατον ὠφελιμώτερον τῆς ἀληθείας. Τὰ κοινωνικὰ ψεύδη παρουσιάζουν τὸ ἰδιαιτέρον ὅτι, παρὰ τὴν διάγνωσίν των ὡς τοιούτων, ἐξακολουθοῦν νὰ ὑφίστανται· ἔχουν ἰσχὺν μεγαλυτέραν τοῦ κύρους τῆς ἀληθείας. Ἐὰν αὕτη τελικῶς θριαμβεύει, θριαμβεύει χάριν τοῦ ἠθικοῦ τῆς κύρους. Ἐπομένως ἐὰν ἀπογυμνώσωμεν τὴν ἠθικὴν πάσης ἀξίας καὶ παρουσιασθῇ ποτὲ ἡ ἀνάγκη—κάμνομεν τὴν δυσμενεστέραν περὶ αὐτῆς ὑπόθεσιν—ν' ἀμφισβητήσωμεν αὐτὴν ἐν ὀνόματι τῆς ἀληθείας, ἡ ἀξίωσις ὅπως θριαμβεύῃ ἡ ἀλήθεια, θὰ μείνῃ πάντοτε μία ἠθικὴ ἀξίωσις : οὕτως ὥστε ἐὰν ἀπεκαλύπτετο ποτὲ ὅτι ἡ ἠθικὴ εἶναι μία πλάνη, ἡ ἐπίγνωσις αὕτη, ἐπιφέρουσα μίαν μεταστροφὴν τῶν πνευμάτων, θὰ ἀπετέλει τὴν νέαν ἠθικὴν δοξισίαν. Ἐν ὀνόματι τῆς ἠθικῆς θὰ κατηγορούσαμεν τὴν ἠθικὴν !!

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΗΘΙΚΟΥ

Τὸ ἀμετάβλητον καὶ σταθερὸν σημεῖον ἐν τῇ ἠθικῇ εἶναι αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι· τὸ μεταβλητὸν στοιχεῖον αὐτῆς εἶναι ἡ ἠθικὴ στάσις. Τὰ ἐκάστοτε παρουσιαζόμενα ἠθικὰ προβλήματα, τὰ ἐξαρτώμενα ἐκ τῆς ὅλης ἱστορικῆς καταστάσεως, ὑποχρεώνουν τὸν ἄνθρωπον ν' ἀντιμετωπίσῃ ταῦτα κατὰ διαφόρους τρόπους. Ἡ σχετικὴ σταθερότης τῶν κατ' ἐποχὰς παρουσιαζομένων προβλημάτων ἔχει ὡς ἀκολουθίαν μίαν σχετικὴν σταθερότητα τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς. Τὴν σχετικὴν ταύτην σταθερότητα τοῦ ἠθικῶς διάκεισθαι μιᾶς ἐποχῆς, ἐνὸς ἀτόμου, μιᾶς ομάδος, μιᾶς κοινωνίας, ἐνὸς ἔθνους ἀποκαλοῦμεν τὸ ἦθος τῆς ἐποχῆς, τοῦ ἀτόμου, τῆς ομάδος, τῆς κοινωνίας, τοῦ ἔθνους. Τὸ ἦθος κατ' ἀνάγκην μεταβάλλεται. Ἄλλ' οὐ μόνον τοῦτο εἶναι μεταβλητόν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ ἐκτίμησις τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν· ἡ ἱεραρχία τῆς κατατάξεώς των ὑφίσταται μεταβολὰς ἀναλόγως τοῦ ἰσχύοντος ἠθους. Ἡ κοινὴ συνισταμένη τῶν διαφόρων τάσεων μιᾶς ἐποχῆς ἀπο-

τελεῖ δεικτὴν, ὅστις ἐπὶ τῆς κλίμακος τῶν ἀξιῶν—ὡς φαντασθῶμεν ἕν ἐπιστημονικὸν ἐργαλεῖον—δεικνύει τὸ σημεῖον, πρὸς τὸ ὁποῖον στρέφεται ἕν γένει ἢ προσοχῇ. Ἡ ὡς σταθερὰ ὑποτιθεμένη θέσις τῶν ἀξιῶν ἕν τῇ ἱεραρχικῇ των διαβαθμίσει, ὑφίσταται, ἐκ τοῦ ποικίλλοντος ἐνδιαφέροντος ἐκάστης ἐποχῆς, μεταβολάς, οὐχὶ βεβαίως πραγματικὰς (οὐσιαστικὰς), ἀλλ' ὑποκειμενικὰς. Αἱ ἀξίαι, αἵτινες ἀναλαμβάνουν εἰς τὴν ψυχὴν ἐνὸς ἀτόμου καὶ προσφέρονται αὐτῷ διὰ τῶν βιώσεών του, κεῖνται πέραν τῶν βιώσεων τούτων. Διὰ τοῦτο, ἂν καὶ τὸ ἄτομον δύναται νὰ ἔχη γνῶσιν τῶν διαφόρων ἀξιῶν, λόγῳ τοῦ ὅτι δὲν τὰς ἐξήσεν, ἐκτιμᾷ αὐτὰς διαφοροτρόπως. Οὕτω δημιουργοῦνται αἱ ὑποκειμενικαὶ ἱεραρχίαι τῶν ἀξιῶν. Ἡ κατάταξις αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἕν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐκ τῆς διαφοροῦ ἐντάσεως τῶν ἀξιῶν, τὴν ὁποῖαν ἀποκτοῦν εἰς τὰς βιώσεις λόγῳ τῆς ἐν γένει κατευθύνσεως, τοῦ πλάτους καὶ τοῦ βάθους τῶν βιώσεων. Ἐπέρχεται οὕτω μία σύγχυσις μεταξὺ τῆς ἐντάσεως καὶ τοῦ πραγματικοῦ ὕψους (Wesenshöhe) τῶν ἀξιῶν. Ἡ σύγχυσις αὕτη, ἢ ὁποῖα δύναται νὰ λήβῃ διάφορον ἕκτασιν, δὲν εἶναι συνήθως τόσον μεγάλη, ὅσον θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν. Αἱ θρησκευτικαὶ ἀξίαι δύνανται π. χ. ἀπ' ἀπόψεως ἐντάσεως νὰ πλησιάζουν εἰς ἕν μόλις αἰσθητὸν ὄριον, ἐνῶ καθαρῶς βιολογικαὶ ἀξίαι νὰ κατέχουν τὴν ἐστίαν τῆς προσοχῆς, χωρὶς διὰ τοῦτο ἢ ἐλάττωσις τῆς ἐντάσεως ταύτης νὰ ἔχη ἐπιρροὴν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀξιῶν τούτων. Εἰς ὁμαλὰς καὶ ἠρέμους καὶ ἐξησιραλισμένας περιόδους συνηθίζομεν νὰ ἐξαντλώμεν ὅλην τὴν εὐφυολογίαν καὶ εὐτραπελίαν μας εἰρωνευόμενοι τὴν θρησκείαν, τὴν ἠθικὴν, τὸν πατριωτισμὸν κ.τ.λ., εὐρίσκοντες τὸ πολὺ εἰς τὰς ὡραίας τέχνας ἢ καὶ εἰς τὸ βιοποριστικὸν καὶ μόνον ἐπάγγελμά μας ἕν ἀντικείμενον ἀξίον τῆς προσοχῆς ἡμῶν· ἢ ἠθικὴ, ἢ πατρις καὶ τὰ τόσα ἄλλα ὁμοίως τὸν γέλωτα προκαλοῦντα ἀντικείμενα λησμονοῦνται, καθὼς λησμονεῖται καὶ αὐτὸ τὸ ὄξυγόνον, τὸ ὁποῖον ἀναπνέομεν. Καὶ ὅμως παῖς ἐκ τῶν χαριτολόγων δὲν ἐξανέστη ἠθικῶς, ὅταν ἢ ἀκεραιότης τοῦ προσώπου του, τῆς οἰκογενείας του, τῆς ομάδος, τῆς κοινωνίας, τοῦ ἔθνους, παρὰ τὴν σχετικότητα τῶν ἐννοιῶν τούτων, διέτρεξεν ἑατῶ καὶ τὸν ἐλάχιστον κίνδυνον; Εἰς ἐποχὰς πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς στειρότητος αἱ ἀξίαι φαίνονται, ὡς ἂν ἀπεσύροντο εἰς τὸν ἴδιον

αὐτῶν κόσμον καὶ δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ὅτι ὁλόκληροι κατηγορίαι ἀξιῶν ἐκλείπουν· ἔπειτα πάλιν ἀκολουθοῦν ἐποχαί, αἵτινες ἐπανακαλύπτουν αὐτὰς καὶ συμπλέκουν τὸ ἀξιολογικόν των ἰόημα μετὰ τῶν ἐκάστοτε παρουσιαζομένων ἱστορικῶν αἰτημάτων. Τοῦτο μᾶς πείθει ὅτι αἱ ἀξίαι δὲν πραγματοποιοῦνται οὔτε ἐν ὅλῃ των τῇ ἱεραρχικῇ ἐκτάσει, οὔτε ἐν τῇ ἰδανικῇ των ἀγνότητι, ἀλλ' ὅτι ἐπιβαρύνονται καὶ διαφοροποιοῦνται ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς ὕλης, πρὸς ἣν ἀναφέρονται, καθ' ὃν τρόπον διαφοροποιεῖται καὶ ἡ γενικὴ κατηγορία τοῦ «εἶναι» τῆς ὄντολογικῆς περιοχῆς (λαμβάνομένης ὑπ' ὄψιν τῆς εἰδολογικῆς διαφορᾶς τῶν κατηγοριῶν καὶ τῶν ἀξιῶν) εἰς τὰς ἰδιαιτέρας κατηγορίας τῆς αἰτιότητος κ.τ.λ.¹⁷).

Οἱ τοιοῦτοι παράγοντες τῆς διαφοροποιήσεως τοῦ ἠθικοῦ, τοὺς ὁποίους ἐχαρκτηρίσαμεν γενικῶς, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς τὰς ἰσχυούσας ἱστορικὰς συνθήκας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς τὴν κατεύθυνσιν, τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος τῶν βιώσεων, εἶναι ἀπειροί. Ἡ περιγραφὴ αὐτῶν ἠδύνατο νὰ καταλάβῃ ἕκτασιν βιβλίου. Μὴ δυνάμενοι νὰ ἐπεκταθῶμεν ἐνταῦθα, ἀρκούμεθα ν' ἀναφέρωμεν τινὰς ἐξ αὐτῶν, καθὼς μᾶς ἔρχονται εἰς τὴν ἐνθύμησιν, ἐπομένως ἄνευ συστηματικῆς τάξεως, μὲ τὴν μόνην ὑπόδειξιν ὅτι δυνάμεθα νὰ τοὺς διακρίνωμεν εἰς ἀτομικοὺς καὶ ὑπερατομικοὺς, τινὰς δὲ ἐξ αὐτῶν ὡς ἀτομικοὺς καὶ συνάμα ὑπερατομικοὺς παράγοντας: τὸ περιβάλλον (ἐννοούμενον ὡς κλιματολογικόν, γεωλογικόν, γεωγραφικόν, βιολογικὸν περιβάλλον· ἐπίσης ὡς οἰκογενειακόν, κοινωνικόν, ἐθνικόν, ἱστορικὸν περιβάλλον, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς διαφόρου σημασίας καὶ σπουδαιότητος, τὴν ὁποίαν δύναται ἐν περιβάλλον νὰ ἀποκτήσῃ δι' εἰς ἄνθρωπον ἐν συγκρίσει πρὸς ἐν ἄλλο: δύναται π.χ. τὸ οἰκογενειακὸν περιβάλλον νὰ λάβῃ τὴν αὐτὴν δεσπόζουσαν σημασίαν δι' ἑν ἄτομον, ὥστε νὰ τὸ ἀπορροφήσῃ ἐξ ὁλοκλήρου καὶ νὰ τὸ καταστήσῃ τυφλὸν δι' ἕτερον περιβάλλον, οἷον τὸ πολιτικὸν τοιοῦτον, ὅπερ δύναται πάλιν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀντιστάθμισμα ἑνὸς καταστρεπτικοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος—κτλ.), ὁ χαρακτήρ, ἡ ἀτομικότης (ἐννοούμενα ὡς αἱ χαρακτηριστικαὶ καὶ διαφοραὶ, αἱ προσδιορίζουσαι τὴν ὅλην ψυχικὴν καὶ πνευματικὴν

17) E. Lask. Logik der Philosophie u. s. w.

κατεύθυνσιν, τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος τῶν βιώσεων), ἡ παράδοσις (τὴν ὁποίαν ἐγνώρισamen ὡς τὴν ἀπορυστάλλωσιν τῆς διαγωγῆς τῶν προηγουμένων γενεῶν καὶ τὴν ὁποίαν ἡ νεωτέρα γενεὴ ἀντιμετωπίζει εἴτε ὑποτασσομένη εἰς αὐτὴν εἴτε ἀντιδρῶσα κατ' αὐτῆς), ἡ ἀνατροφὴ (ἐννοουμένη ὡς ἡ ἀνύψωσις τῆς νεολαίας εἰς συμβατικὸν πνευματικόν, ψυχικὸν καὶ ἠθικὸν ἐπίπεδον, τούτου θεωρουμένου ὡς ἀφαιρητικῆς παραιτέρω δράσεως), τὸ ἐπάγγελμα (καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ ἀπορρέουσα διαφοροποιήσις τοῦ ἀτόμου), τὰ ἰδεώδη (ἰδέαι-δυνάμεις: ἀνθρωπιστικά, κοινωνικά, θρησκευτικά κτλ.), αἱ κυρώσεις, οἱ νόμοι, αἱ δυνάμεις (αἱ κατ' αὐτῶν πολυποίκιλοι ἀντιδράσεις: ἡ δυστυχία καθιστᾷ ἄλλους καλυτέρους, ἄλλους χειροτέρους), αἱ οικονομικαὶ συνθήκαι (περιττὸν γὰρ ἐπεκταθῶμεν ἐνταῦθα, σημειώνομεν μόνον ὅτι διὰ τὴν διάπλασιν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν ἀρετῶν ἀπαιτεῖται καὶ κάποια οικονομικὴ ἀνεξαρτησία: ἀπαιτεῖται τοῦλάχιστον τόσον χρήμα, ὥστε νὰ μὴ τὸ σκεπτόμεθα: τὸ χρήμα μᾶς ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὰς φροντίδας τοῦ χρήματος) κ.τ.λ. κ.τ.λ.

Οἱ ἀνωτέρω παράγοντες τῆς διαφοροποιήσεως τοῦ ἠθικοῦ καὶ αἱ ἀλληλοεπιδράσεις καὶ συναρτιήσεις των ἀποτελοῦν συνάμα καὶ τὸ ὑλικόν, ἐφ' οὗ δρᾷ ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια. Τοιουτοτρόπως γίνεται αὕτη ὁ σημαντικώτερος ἴσως τῶν παραγόντων τῆς διαμορφώσεως καὶ διαπλάσεως τῶν μορφῶν ἐκείνων, τὰς ὁποίας ἐχαρακτηρίσαμεν ὡς τοὺς παράγοντας τῆς διαφοροποιήσεως τοῦ ἠθικοῦ. Ὁ ἠθικὸς συντελεστής, παρὰ τὰς διαφοροποιήσεις, τὰς ὁποίας ὑφίσταται ὑπὸ τοῦ περιορίζοντος καὶ κατευθύνοντος αὐτὸν ὑλικοῦ, εἶναι σταθερὸς συντελεστής. Ἢ ἐντασίς του δύναται βεβαίως ὑπὸ περιστάσεις νὰ ἐξισωθῇ τῷ μηδενί: ἡ λειτουργία του ν' ἀντικατασταθῇ ὑπ' ἄλλων παραγόντων π.χ. διὰ τοῦ ἰδεώδους τῆς ὠφελιμότητος: ἀλλὰ καὶ τότε ὁ περιορισμὸς τῆς ἐκτάσεως, τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ κύρους τῆς ὠφελιμότητος, θὰ ὀφείλεται εἰς ἐπιδράσεις περιοριστικὰς τοῦ ἠθικοῦ παράγοντος. Ἐὰν ἡ ὠφελιμιστικὴ θεωρία ἀποδεικνύεται ἡ μόνη ὀρθὴ θεωρία τῆς κοινωνικῆς αἰτιάσεως τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ,¹⁸⁾ τοῦτο ἀφείλεται εἰς τὸ ὅτι τὸ ἠθι-

18) M. Scheler, Formalismus in der Ethik κ.τ.λ. σ. 180. «Ἢ πλάνη ὁμως τοῦ ὠφελιμισμοῦ», συνεχίζει ὁ Scheler (σ. 181), «ἐγκνεται εἰς τὸ ὅτι νομίζει ὅτι παρέχει μίαν θεωρίαν αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἐνῶ πραγματικῶς δὲν παρέχει εἰμὴ μόνον μίαν (ἀληθῆ) θεωρίαν τοῦ κοινωνικοῦ ἐπαίνου καὶ τῆς μομφῆς.

κὸν συμπλέκεται μετὰ τῆς μορφῆς ταύτης, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν ἀναγκαιάν ἀκολουθίαν τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις στηρίζεται ἐπὶ βάσεων βιολογικῶν. Τὰ πλαίσια εἶναι λοιπὸν κατ' ἀνάγκην βιολογικὰ καὶ τὸ ἠθικὸν προσπαθεῖ «ὅσον ἔνεστι» νὰ συντονισθῇ πρὸς τὰς μορφὰς τοῦ βιολογικοῦ ὠφελίμου· ἀλλὰ τοῦτο, μόνον «ὅσον ἔνεστι» καὶ ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος κατορθώνει, ὅταν ἡ ῥοπή πρὸς ἀδράνειαν καὶ ὀκνηρίαν ὑπερισχίσῃ, ν' ἀντικαταστήσῃ τὰς κατηγορικὰς ἐπιταγὰς τοῦ ἠθικοῦ δέοντος δι' ἀνεπιωτέρων καὶ ἠπιωτέρων μορφῶν. (Ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾷ τότε κάποιαν σταθερότητα καὶ βεβαιότητα, κινούμενος εἰς προδιαγεγραμμένα σχήματα καὶ πλαίσια. Παρ' αὐτῶν μετροῦνται αἱ ἔννοιαι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ, αἵτινες τοιουτοτρόπως χάνουν τὴν πηγαίαν καὶ αὐθόρμητον δύναμίν των. Ὁ ἄνθρωπος παύει νὰ εἶναι θετικῶς ἀγαθός· ἀρκεῖ ἤδη νὰ μὴ εἶναι ἐπιβλαβής, διὰ τὰ θεωρεῖται καλός).

2. Καθὼς αἱ συμπλοκαὶ τοῦ ἠθικοῦ γίνονται ἀφορμαὶ τῆς συγχύσεως τοῦ ἠθικοῦ μετὰ τῶν συμπλοκῶν αὐτοῦ, οὕτω καὶ αἱ διαφοροποιήσεις τοῦ ἠθικοῦ προκαλοῦν πλείστας περὶ αὐτοῦ πλάνας. Ἡ γνωστοτέρα καὶ μᾶλλον διαδεδομένη - καὶ διὰ τοῦτο σοβαρωτέρα - εἶναι ἡ θεωρία περὶ τῆς σχετικότητος τῆς ἠθικῆς ἐν γένει. Ἡ θεωρία αὕτη θὰ ἦτο ἀπολύτως ὀρθὴ καὶ σύμφωνος πρὸς ὅσα ἀνεπτύξαμεν προηγουμένως, ἐὰν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς σχετικότητος ἠθελε νοεῖται πράγματι ἡ σχετικότης. Ἀλλ' ἀτυχῶς διὰ τ' ἑξ ἀφιλοσοφήτους κεφαλὰς τὸ σχετικὸν συμπίπτει πρὸς τὸ «μηδέν»· ἡ σχετικότης ἐνὸς ἀντικειμένου ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν ἀναίρεσίν του ὡς εἶδους διακριτέου· «ἡ ἠθικὴ εἶναι σχετικὴ» ἀποτελεῖ πρότασιν ταυτίσημον πρὸς τὴν: «ἠθικὴ δὲν ὑπάρχει». Παρὰ τὰς ἀντιλήψεις ταύτας ἀποδεικνύεται εὐχερῶς ὅτι ἡ σχέσις, ἡ συσχέτισις, ἡ σχετικότης, εἶναι κατηγορίαι διέπουσαι ὁλόκληρον τὸν αἰσθητὸν καὶ νοητὸν κόσμον, ἡ ἐνότης τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ ἐννοηθῇ ἄνευ τῶν κατηγορικῶν τούτων μορφῶν. Ἐνότης εἶναι σχέσις. Τὸ ἀπόλυτον δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῇ εἰμὴ μόνον δι' ἀρνητικῶν προσδιορισμῶν, οἵτινες γίνονται θετικοὶ μόνον, ἀφοῦ ἔλθῃ τὸ ἀπόλυτον εἰς ἀρνητικὴν πρὸς ἑαυτὸ σχέσιν (ὡς ἐὰν καὶ ἐνταῦθα ἐκ δύο ἀρνήσεων νὰ προέκυπτεν ἡ κατάφασις). Εἴτε ἐκ τοῦ ἀπολύτου ἀντικειμένου, εἴτε ἐκ τοῦ ἀπολύτου ὑπο-

κειμένου ἐκκινήσωμεν, ὑποχρεούμεθα νὰ βιδίσωμεν ἐκ τῆς ἀπολύτου θέσεως, τῆς ἀπολύτου καταφάσεως, εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀντίθεσιν, τὴν ἀπόλυτον ἀρνησιν: ἐκ τοῦ εἶναι διὰ τοῦ μὴ - εἶναι εἰς τὸ γίνεσθαι· ἐκ τοῦ Ἐγὼ διὰ τοῦ μὴ - ἐγὼ εἰς τὸ ὑποκειμενικὸν ἐγὼ καὶ τὸ ἀντικειμενικὸν μὴ - ἐγὼ. Σχέσεις, συσχέσεις, σχετικότης, εἶναι αὕτη αὕτη ἢ ἀπειροῦς ζωὴ τοῦ ἀπολύτου, αὕτη αὕτη ἢ ἔκφρασις τῆς ἐνότητος τοῦ Λόγου, ἐκδηλουμένη μέχρι τῶν ἐσχάτων τούτου μορφῶν.

Ἡ σχετικότης τοῦ ἠθικοῦ, ὡς ἡμεῖς τὴν θέτομεν, εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἔκφρασις τῆς ἀπείρου πλαστικότητός του. Ἡ ἠθικὴ ἐννοουμένη ὡς τὸ ἠθικῶς διάκεισθαι, ὡς ἡ στάσις, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει ἔναντι τῶν ἀξιῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ ἔναντι τῆς πραγματικότητος ἀφ' ἑτέρου, προσδιορίζεται κατ' ἀνάγκην ὑπὸ τῶν ἐνάστωτε τὴν ἐπίλυσιν των ζητούντων ἠθικῶν προβλημάτων καὶ ὑπὸ τῶν διαφόρων ἀτομικῶν καὶ ὑπερατομικῶν παραγόντων. Δὲν ζῶμεν εἰς τὸν κόσμον τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ εἰς τὸν κόσμον τῆς πραγματοποιήσεώς των, εἰς ἓνα κόσμον ἀπείρων σχέσεων καὶ ἀπείρους δυνατῶν συνδυασμῶν, πέραν τοῦ ὁποίου ἡ ἠθικὴ θὰ ἔχανε τὸ νόημά της.

Ἄλλ' ὅς ἐγκαταλείψωμεν τὰς κοπιώδεις λογικὰς ἐρεῦνας ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου καὶ ἃς προσφύγωμεν κατὰ τὴν συνήθειάν μας εἰς τὴν ψυχολογίαν διὰ νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸν τόσον φανατισμὸν, μετὰ τοῦ ὁποίου πλεῖστοι ἄνθρωποι θεωροῦν καθήκον των νὰ καταρακῶνουν τὴν ἠθικὴν καὶ νὰ καταδεικνύουν τὴν σχετικότητά της.

Καθὼς δεχόμεθα ἐν κράτος ἀπολύτως ἰσχυουσῶν ἀληθειῶν, χωρὶς ν' ἀπορῶμεν ὅτι ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως παρουσιάζει πλείστα πλάνας, καθὼς εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι ἡ πλάνη δὲν ἀποτελεῖ ἐπιχείρημα κατὰ τῆς ἀληθείας, καθ' ὅμοιον τρόπον θὰ ἔπρεπεν αἱ ἠθικαὶ μας πεποιθήσεις νὰ μὴ ὑφίστανται κλονισμὸν λόγῳ τῆς συνεχοῦς μεταβολῆς τῶν ἠθικῶν δοξασιῶν, λόγῳ τῶν ἀπείρων ἠθικῶν πλανῶν καὶ τῆς καταφανοῦς ἀκόμη ἀνηθικότητος ὠρισμένων ἐποχῶν· καὶ τοῦτο διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, διότι, εἰνὰ πράγματι ἐστειρούμεθα ἠθικῶν κριτηρίων, δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ διαγιγνώσκωμεν τὴν ὑπαρξιν τοιούτων πλανῶν ἢ νὰ ἔχωμεν ἐπίγνωσιν τῆς σημασίας τῆς ἀνηθικότητος. Ἐνῶ λοιπὸν ἀποδεικνυόμεθα τόσον ἀνεκτικοὶ ἀπέναντι τῶν λογικῶν μας πλανῶν, διερωτώμεθα διατὶ ἄρα γε νὰ κρίνωμεν

τόσον αὐστηρῶς τὴν ἠθικὴν; Διὰ τὴν ἐπακολουθίαν συνήθως ὁ ἐξῆς περίπου συλλογισμός: «ἐὰν ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι ἀπόλυτος, ἂς παύσῃ. νὰ ὑπάρχῃ!»!; Μήπως κρύπτεται κάτωθεν τῶν ἀμφιβολιῶν μας ὁ μεταφυσικὸς πόθος τοῦ ἀπολύτου καὶ ἡ ἀπαίτησις τῆς ἀπολύτου ἰσχύος τῆς ἠθικῆς; Μήπως, ἐπειδὴ δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν καὶ νὰ πραγματοποιήσωμεν τὸ ἀπόλυτον, τὸ τοιοῦτον μᾶς καθιστᾷ ἐκδικητικούς; (Μήπως δὲν κτυπᾷ κανεὶς μίαν γυναῖκα, διότι τὴν θεωρεῖ ἢ τὴν ἐπιθυμεῖ καλυτέραν ἀπὸ ὅ,τι ἐμφανίζεται;) Συγχωροῦμεν εὐκολώτερον εἰς τὴν σκέψιν ὅλας τῆς τὰς πλάνας, ἢ εἰς τὴν ἠθικὴν ἔστω καὶ τὴν ἐλαχίστην ἀπόκλισιν ἐκ τῆς ἰδεώδους τροχιᾶς τῆς! Τοῦτο ἀποδεικνύει ποίαν σοβαρωτέραν σημασίαν δίδομεν εἰς τὴν ἠθικὴν ἢ εἰς τὴν ἀλήθειαν!

ΛΟΓΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Συμπληρώνοντες τὰς ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς μελέτης μας καὶ τὰς ἐν αὐτῇ διεσπαρμένας λογικὰς μας παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἠθικῶν ἰσοδυνάμων προσθέτομεν τὰ ἐξῆς:

Πᾶς ὁρισμὸς εἶναι καὶ περιορισμὸς· στερεῖται δὲ παντὸς νοήματος, ἐφ' ὅσον ἐλλεῖπει τὸ *tertium comparationis* ἢ τὸ *genus proximum*. Μόνον ἐντὸς τῆς αὐτῆς περιοχῆς ἀντικειμένων δύναται νὰ ὑπάρξῃ αὐστηρὸς ὁρισμὸς. Αἱ διάφοροι περιοχαί, ἂν καὶ δυνάμεναι νὰ ἔλθουν εἰς σχέσεις πρὸς ἀλλήλας, δὲν δύνανται πέραν τῶν σχέσεων τούτων ν' ἀλληλοπροσδιορισθοῦν. Οἱ προσδιορισμοὶ οὗτοι δὲν ἀποτελοῦν ὁρισμούς, ἀλλ' ἀπλῶς διάφορον διατύπωσιν. Οὕτως ἔχομεν π.χ. τὸν ἀναλυτικὸν προσδιορισμὸν τοῦ κύκλου ἢ γενικώτερον τὴν ἐφαρμογὴν ἀλγεβρικῶν σχέσεων ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς γεωμετρίας. Τοῦτο δηλοῖ ὅτι τὰ ἀντικείμενα τῆς μιᾶς περιοχῆς δύνανται νὰ ἐκφραστοῦν διὰ τῶν λογικῶν σχημάτων μιᾶς ἄλλης. Ἐντούτοις τὸ τοιοῦτον εἶναι κατορθωτὸν μόνον ἐφ' ὅσον ὑπάρχει μία σύμπτωσις κατηγορικῶν μορφῶν, ἰσχυουσῶν τόσον εἰς τὴν μίαν, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἄλλην περιοχὴν. Αἱ ἀλγεβρικαὶ σχέσεις ἐφαρμόζονται εἰς τὴν γεωμετρίαν, μηχανικὴν, φυσικὴν, ψυχοφυσικὴν κτλ., λόγῳ τοῦ ὅτι αἱ ἐπισημασθῆναι αὐταὶ ἔχουν τινὰς τῶν δι' ἐκάστην περιοχὴν ἰσχυουσῶν κατηγοριῶν κοινὰς. Κατὰ ταῦτα ἡ δυνατότης τῆς ἐφαρμογῆς τῶν κατη-

γοριῶν ἐκάστης περιοχῆς ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τῶν ἄλλων περιοχῶν περιορίζεται δι' ἐκείων ἀκριβῶς τῶν ποιοτικῶν διαφορῶν καὶ φαινομενολογικῶν χαρακτηριστικῶν, χάριν τῶν ὁποίων καθίσταται δυνατὴ ἡ λογικὴ καὶ μεθοδικὴ διάκρισις τῶν διαφόρων περιοχῶν ἀπ' ἀλλήλων. Τὸ τοιοῦτον ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν, ἡ ὁποία, ὡς ἐπιστήμη ἐξεταζομένη, παρουσιάζει περιοχὴν ἀντικειμένων εἰδολογικῶς διακριτέων, τὰ ὁποῖα μέχρις ἐνὸς σημείου ἐπιτρέπουν προσδιορισμοὺς κοινωνικούς, ψυχολογικούς, βιολογικούς, ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι τὸ ἠθικὸν πραγματοποιεῖται εἰς τὰ ἀντίστοιχα τῶν προσδιορισμῶν τούτων πραγματικά πλαίσια. Ἡ τοιαύτη ὁμως τοῦ ἠθικοῦ ἐξέτασις παρουσιάζει μόνον ὠρισμένας ἀπόψεις αὐτοῦ, αἷιες δὲν ἐκφράζουν τὴν ὅλην αὐτοῦ ἔκτασιν, οὔτε τὸ ἐξανλοῦν ἀπ' ἀπόψεως περιεχομένου. Καθ' ὅμοιον τρόπον δὲν δυνάμεθα διὰ τοῦ γεωμετρικοῦ ἢ ἀναλυτικοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ κύκλου νὰ τὸν ὀρίσωμεν ὡς καλαισθητικὸν ἀντικείμενον, ὅπως βεβαίως θὰ ἦτο γελοῖον, ἐὰν ὠμιλούσαμεν περὶ τῆς ἠθικότητος τοῦ κύκλου ἢ τῆς ἀνηθικότητος τοῦ τριγώνου. Ὁ προσδιορισμὸς ἐνὸς συνθέτου ἀντικειμένου δι' ἐνὸς τῶν στοιχείων τῶν συνιστῶντων αὐτό, ἢ ἡ ἀντικατάστασις τοῦ ἀγνώστου ἢ τοῦ ὀλιγώτερον γνωστοῦ διὰ τοῦ γνωσσιότερου, δύναται εἰς πολλὰς περιπτώσεις ν' ἀποβαίη χρήσιμος, χωρὶς ἐντούτοις ἢ ἀπλοποιήσις αὕτη νὰ συντελῇ πάντοτε εἰς τὴν βαθυτέραν καὶ ἀκριβεσιέραν κατανόησιν τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν ἀντικειμένου. Ἡ ποσοτικὴ π. χ. ἀνάλισις μιᾶς τοιχογραφίας τοῦ Andrea del Sarto ὡς πρὸς τὸ ποσὸν τοῦ χρησιμοποιηθέντος χρώματος καὶ τῶν λοιπῶν ὕλικῶν δύναται νὰ ἐνεργηθῇ εὐχερῶς καὶ ὁ ὀρισμὸς τῆς Madonna del Sacco (Φλωρεντία) θὰ ἠδύνατο οὔτω σημαντικῶς ν' ἀπλοποιηθῇ. Ἡ ἀναγκαία συνίερα πάσης χονδροειδοῦς ἀπλοποιήσεως εἶναι ὅτι τὴν θέσιν τοῦ πολυσυνθέτου καταλαμβάνει τὸ ἀπλούστερον. Ἡ σκοπιμότης τῆς μεθόδου ταύτης δὲν θὰ ἔπρεπεν ἐντούτοις νὰ μᾶς παρασύρῃ εἰς τὴν ἀφελῆ συνταύτισιν τοῦ συνθέτου ὡς ἀπλοῦ ἀθροίσματος τῶν συνιστῶντων αὐτὸ στοιχείων. Ἐξ ἄλλου αἱ διάφοροι ἀπόψεις ἐνὸς ἀντικειμένου, καὶ ὅταν ἡ ταυτότης δὲν θίγεται, δὲν συμπίπτουν πρὸς ἀλλήλας ἀναφορικῶς πρὸς τὸ περιεχόμενον των. Ἐνεκα τούτου ἀναλόγως τῆς προοπτικῆς ὕφ' ἣν ἐξετάζεται ἐν ἀντικείμενον, ἐπιδέχεται νὰ παρουσιάσῃ καὶ

τὰς πλέον διαφόρους ἑρμηνείας καὶ ποικίλας ἀπόψεις. Ἰδιαιτέρως ὁμως ἰσχύει τοῦτο διὰ τὴν ἠθικὴν περιοχὴν, διότι φαίνεται ὅτι στερεῖται ἰδίων κατηγοριῶν, δι' ὧν θὰ ἠδύνατο αὕτη νὰ ἀντικειμενικοποιῇ τὸ ἀξιολογικόν τῆς περιεχόμενον. Ἐὰν εἶχε τοιαύτας κατηγορίας, θὰ ἠδύνατο δι' αὐτῶν ν' αὐτοπροσδιορισθῆ, καθ' ὃν τρόπον αἱ κατηγορίαι τοῦ νοῦς προσδιορίζουν συνάμα αὐτὸν καὶ τὸν ὑποκείμενον εἰς αὐτὰς ἀντικειμενικὸν κόσμον. Ἀντιθέτως, τὸ ἐκ τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν ἀπορρέον Δέον τοῦ ἠθικοῦ συνειδότος δὲν ἀποτελεῖ ἀρχὴν συστατικὴν τῆς πραγματικότητος, ἥτις διέπεται ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτῆς κατηγοριῶν. Τὸ Δέον εἶναι ἀνίσχυρον νὰ ἐπιδράσῃ ἀμέσως ἐπὶ τοῦ εἶναι ὑποχρεοῦται διὰ τοῦτο νὰ χρησιμοποιῇ τὰς γενικὰς ἀρχὰς τούτου τῆ μεσολαβήσῃ φορέων, οἵτινες εἶναι ὁπωσδήποτε ἱκανοὶ νὰ ἐπιδρῶν ἐπὶ τῆς πραγματικότητος καὶ νὰ ἐκλέγουν μέσα πρὸς ἐπίτευξιν σκοπῶν, πραγματοποιοῦντες οὕτω—πάντοτε βεβαίως ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν γενικῶν ὅρων καὶ εἰδικῶν νόμων τῆς φύσεως—τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα, τὸν πολιτισμόν, τὰς τέχνας κ.τ.λ. Μόνον διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης καθίσταται δυνατὴ ἡ μετατροπὴ τοῦ ἐν γένει ἀξιολογικοῦ περιεχομένου τοῦ συνειδότος—τεμῆμα τοῦ ὁποίου καταλαμβάνουν αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι—εἰς τὰς ἐν γένει ἀντικειμενικὰς μορφὰς τῆς Καλλιέργειας. Ἐνεκα τούτου, ἐνῶ ἔχομεν πάντες ἀμεσον γνῶσιν τοῦ νοηματικοῦ περιεχομένου τῶν ἀξιῶν, ἀποτυγχάνομεν, ὅσάκις ἐπιχειροῦμεν νὰ τὰς συλλάβωμεν διὰ τῶν σχημάτων καὶ πλαισίων ἐκείνων, δι' ὧν εὐρίσκουν μὲ τὴν ἔκφρασίν των, ἀλλὰ μεθ' ὧν δὲν συμπίπτουν εἰδολογικῶς. Τὸ τοιοῦτον ἰσχύει δι' ὁλόκληρον τὴν ἀξιολογικὴν σφαιρὰν, τὰ νοήματα καὶ τὰς ἰδέας, καὶ ἐν προκειμένῳ καὶ διὰ τὸ ἠθικόν. Τοῦτο εὐρίσκεται εἰς σχέσεις πρὸς τὸ χρήσιμον, τὸ σκόπιμον, τὸ ὡραῖον, τὴν κοινωνίαν, τὴν ἐξέλιξιν κ.τ.λ., χωρὶς αἱ σχέσεις αὗται νὰ ἐπιτρέπουν τὴν μετ' αὐτοῦ συνταύτισιν· ἐπειδὴ δὲ οὔτε πᾶν τὸ χρήσιμον, τὸ σκόπιμον, τὸ ὡραῖον, οὔτε πᾶσα κοινωνία, ἐξέλιξις κ.τ.λ. συμπίπτει πρὸς τὸ ἠθικόν, ἐπιβάλλεται ἡ ἐρώτησις: εἰς τί ὀφείλεται ὅτι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ χρήσιμον, σκόπιμον ἢ ὡραῖον καθιεροῦται ὡς ἠθικόν, ἐνῶ πάλιν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἐπίσης χρήσιμον, σκόπιμον ἢ ὡραῖον θεωρεῖται ἀνήθικον; Ἡ ἀπάντησις, κατόπιν τῶν ὄσων ἐξεθέσαμεν, εἶναι μία: τὸ ἠθικόν εἶναι τὸ κριτήριον ἑαυτοῦ καὶ παντὸς μὴ ἠθικοῦ.